

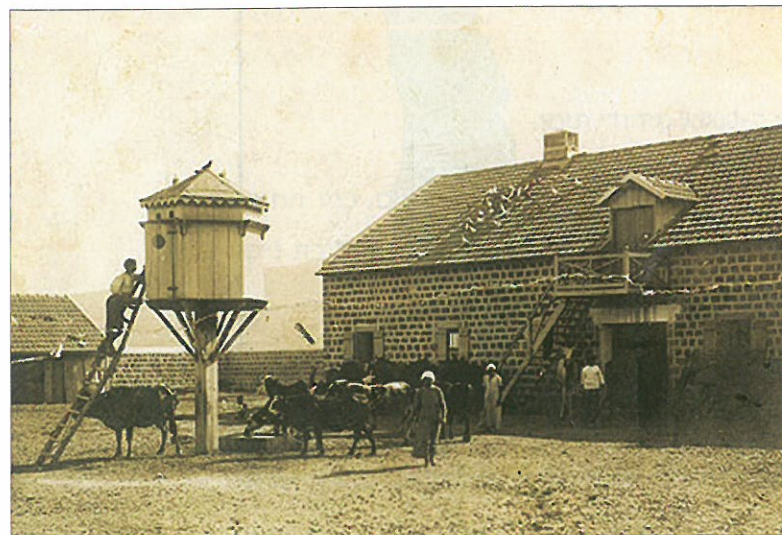
ההתיישבות השיתופית נתפסה כחלופה למושבות, שהפועלים הסוציאליסטים בני העלייה השנייה לא ראו בהן הגשמה של הציונות שבה האמינו. השיטה שעל פיה לכל איכר יש אדמות משלו, והוא מעסיק פועלים כדי לעבד אותן, נראתה בעיניהם כסתירה לעקרון השוויון. משום כך, שאיפתם הייתה להיות פועלים שכירים, ולא להפוך לאיכרים עצמאיים בעלי אדמות. כמו כן הפועלים שאפו להיות חלק ממעמד הפועלים, שהלך וצבר כוח במדינות רבות. נוסף לכך, העובדה שכמעט כל המושבות קמו על בסיס תמיכה ניכרת מהברון רוטשילד, מיק"א או מחובבי ציון, גרמה להם להירתע מהרעיון להקים יישובים חדשים. אך הקושי למצוא עבודה במושבות גרם לשינוי במטרתם. משנכשל המאבק על כיבוש העבודה פנו הפועלים לאפיק ההתיישבות.

לעזרתם של הפועלים המתיישבים בא המשרד הארצישראלי.* המשרד היה הזרוע המבצעת של ההסתדרות הציונית בארץ ישראל, ותפקידו העיקרי היה קידום ההתיישבות בארץ. כאשר ראה ראש המשרד ד"ר ארתור רופין את הפוטנציאל הגלום בפועלים ואת הקשיים במימוש, החליט שיש להכשירם לחקלאות באופן מסודר והקים עבורם חוות הכשרה. בחוות אלה עבדו קבוצות פועלים תחת פיקוחו של מנהל עבודה מטעם המשרד או מטעם יק"א. החוות קמו בבן שמן, בסג'רה ובכנרת, ובהן הייתה העבודה עצמית בלבד, בלא ערבים ובלא שכירים. כך רכשו הפועלים ניסיון בניהול חברה אותה הם מעצבים בעצמם, ודי מהר, בעקבות מרידות, הניהול עבר גם הוא לידיהם ומנהלי החוות פוטרו.

משצלחו ניסיונות ניהול החוות, נסללה הדרך לייסוד הקבוצה. **הקבוצה** - שבעלייה השלישית נקראה 'קיבוץ' - הייתה שיטת התיישבות שבה השיתופיות הקיפה את כל תחומי החיים. האדמות לא היו שייכות לאדם פרטי, אלא לכלל הקבוצה. הקבוצה הוקמה על קרקע לאומית. כל ההחלטות - כלכליות, חברתיות ואידיאולוגיות התקבלו באספות חברים על ידי חברי הקבוצה כולם, ואפילו חדר האוכל היה משותף. הכלכלה בקבוצות הייתה שיתופית והתבססה על עבודה עצמית בלבד.

כלומר התושבים לא רכשו אדמות בעצמם, כפי שהיה במושבות, אלא המשרד הארצישראלי העניק להם אדמות שנרכשו על ידי הקק"ל לשם התיישבות.

הקבוצה מנתה חברים מעטים - לדוגמה בדגניה בעת ההקמה (1910, תר"ע) היו שנים עשר חברים. 'אם הקבוצות' הייתה דגניה, שמקימה היו יוצאי חוות כנרת.

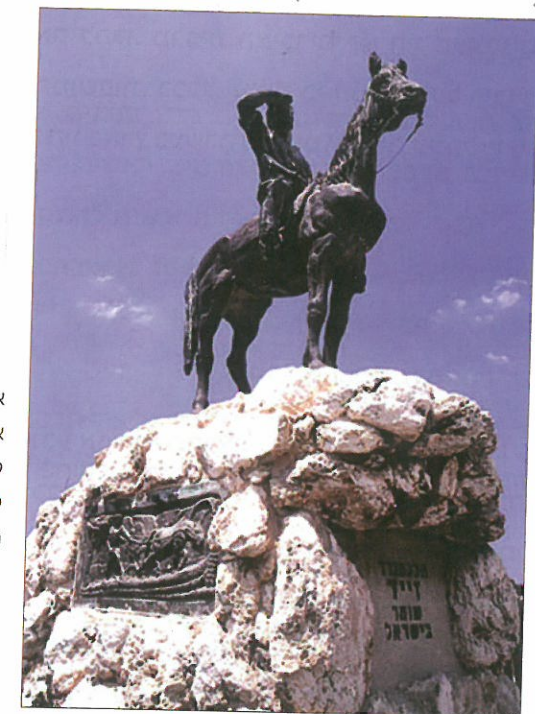

חצר דגניה 1914

אנשי "השומר"

השומרים לבושים לבוש ערבי - נסו לשער מדוע? בססו את תשובתכם על מה שלמדתם על אנשי העלייה השנייה עד כה.

אנדרטה בכית שערים שבגליל התחתון לזכר אלכסנדר זייד, ממייסדי 'בר גיורא' ו'השומר'. לזייד הוצבו פעמיים מארכים שמהם הצליח להימלט, אך בפעם השלישית, בשנת 1938, הוא נרצח בידי בדוו'.

שיתופיות בעבודה ובהתיישבות

עקרון השיתופיות בא לידי ביטוי אצל הצעירים הפועלים בשני תחומים, בקבוצות העבודה ובהתיישבות שיתופית.

כדי לסייע איש לרעהו, הקימו פועלי העלייה השנייה את קבוצות העבודה, הקומונות, כלומר קבוצות שיתופיות. קבוצות אלו היו בעצם התאגדות של פועלים, שייסדו קופה משותפת להכנסות ולהוצאות. הוקמו התאגדויות לשם סיפוק מזון ("בית תבשיל") או לסיוע לחולים, שנקראו כבר אז 'קופת חולים'. ובעקבות זאת נוצרה שיתופיות ומערכת תמיכה חברתית, כך, פועל שלא מצא עבודה, לא נותר רעב. הקומונה הקלה גם את קשיי הקיום, וגם את קשיי הבדידות.

מפלגות הפועלים

האידיאולוגיה של העלייה השנייה יצאה לפועל בעזרת כלי שהיה חדש בנוף הארץ ישראלי: המפלגות. לא אנשי העלייה הראשונה ואף לא אנשי היישוב הישן יזמו התארגנות על בסיס מפלגתי. גם רעיון מפלגות הפועלים יובא מן המציאות שהכירו במזרח אירופה. המפלגות שימשו גוף מאורגן של החברים בהן, ופעלו כקבוצה גדולה בעלת כוח ציבורי למען השגת מטרותיהן. במהלך התקופה הוקמו המפלגות "פועלי ציון" (1906), "הפועל הצעיר" (1905), ובהמשך קבוצה נוספת שחבריה לא מצאו עצמם בשתי המפלגות הקיימות: ה"בלתי מפלגתיים". "פועלי ציון" ו"הפועל הצעיר" חתרו להשגת שתי מטרות עליונות: ציונות וסוציאליזם. חברי "פועלי ציון" ראו עצמם חלק מאותה מפלגה באירופה, הם ביקשו לשלב בין ערך הסוציאליזם לערך הציונות. הם היו מוכנים למלחמת מעמדות בין הפועלים למעסיקהם בדומה למטרת המפלגה באירופה. לעומתם, חברי "הפועל הצעיר" סברו כי מלחמת המעמדות לא שייכת למציאות בארץ. במשנתם ניתנה עדיפות לערך הציוני על פני הערך הסוציאליסטי.

ההתארגנות המפלגתית של הפועלים הטביעה את חותמה הרבה אחרי שנות העלייה השנייה, ופעילותם נמשכה גם מאוחר יותר בימי השלטון הבריטי, ואף לאחר הקמת המדינה. המפלגות כיוונו את חבריהם למקומות עבודה, ודאגו לצורכיהם הבסיסיים על ידי הקמת מטבחי פועלים, קופת חולים, דיור לפועלים וכדומה. דאגת מפלגות הפועלים לחיי חבריהן השפיעה רבות על התמיכה וההתארגנות המפלגתית, והגבירה את כוחו והשפעתו של ציבור הפועלים. מבין מנהיגי אותן מפלגות, בני העלייה השנייה, נוכל למצוא רבים שמילאו שנים רבות לאחר מכן תפקידים בהנהגה של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל. בסופו של דבר התעמעמו ההבדלים בין מפלגות הפועלים, ובתקופת השלטון הבריטי (1930, תר"צ) הן התאחדו למפלגה אחת: "מפלגת פועלי ארץ ישראל" (מפא"י)*.

33. עליית התימנים, בין עליית "חיבת ציון" לעלייה השנייה

גלי העלייה מתימן ומניעיה

בין העולים ארצה בשנים 1881–1914 היו כ-5,000 מיהודי תימן.

בין הגורמים לעליית היהודים היו גזרות חדשות שגזר השלטון נגד יהודים, כמו החובה לאסלם ילדים שהתייתמו, ביטול סמכות בתי הדין היהודיים בענייני ממונות, חובת ניקוי בתי שימוש ציבוריים ועוד.

היו שתי התפתחויות שהקלו על העלייה לארץ ישראל. בשנת 1869 נפתחה תעלת סואץ, שאפשרה לכלי שיט לעבור מים סוף אל הים התיכון, ובכך הפכה את הדרך מתימן לארץ לפשוטה יותר. גם כיבוש תימן על ידי האימפריה העות'מאנית, ששלטה גם בארץ ישראל בשנת 1872, הקל את המעבר לארץ.

* נשוב למפא"י בעמ' 165.

העלייה מתימן החלה בשנת 1881 ומאז המשיכה טיפין טיפין. העולים הגיעו בשני גלים עיקריים. הגל הראשון של העלייה (1881-1908, תרמ"ב-תרס"ח) מכונה 'אעלה בתמר', על שם הפסוק בשיר השירים: "אעלה בתמר אחזה בסנסניו", שיהודי תימן פירשו כרמז לבוא המשיח בשנת תרמ"ב. גם השמועות שהגיעו ליהודי תימן על קניית המתוכננת של הארץ מן הסולטן העות'מאני על ידי נדבנים גרמו לחלק מהיהודים לעלות לארץ.

מוצאם של עולי 'אעלה בתמר' היה מערי מחוז צנעא שבתימן, שם היה מצבם הכלכלי והמשפטי של היהודים קשה.

בגל השני שהחל ב-1912 (תרע"ב) עלו כ-1,200 יהודים מן המחוזות הכפריים, מחוז חיידן שבצפון תימן ומחוז שרעב שבדרומה. הרקע לעלייתם היה המאבק לכיבוש העבודה, שנחל עד אז הצלחה חלקית בלבד, מכיוון שהאיכרים במושבות העדיפו פועלים ערבים. חלק ממנהיגי הפועלים סברו שיהודי תימן מתאימים לעבודה חקלאית במושבות, שכן יהודים אלו נתפסו כבעלי יכולת עבודה גבוהה. לכן נשלח לתימן שמואל יבנאל ב-1911 (תרע"א), ממנהיגי תנועת הפועלים בארץ, במימון המשרד הארץ ישראלי, לארגן גל עלייה נוסף. כדי לשכנע את יהודי תימן הדתיים, השליח התלבש כיהודי דתי. נוסף על כך הוא הבטיח כי בארץ יקבלו דיור, שכר הולם ויכולת שמירה על אורח חיים דתי. כמו כן, הוא מילא במסעו שליחות נוספת: הוא נשא עמו שלושים ושתיים שאלות בהלכה שהפנה הרב קוק לחכמי תימן במטרה לברר את מנהגיהם, ובחזרתו הביא ארצה את תשובות בית הדין שבצנעא.

קליטת יהודי תימן

עולי תימן שהגיעו בגל הראשון התיישבו ברובם בירושלים. אלא שהקהילה היהודית בירושלים של הימים ההם הייתה בנויה על חלוקה עדתית ופנים-עדתית, כגון העדה הספרדית, העדה המערבית (הצפון-אפריקנית) והכוללים האשכנזים המחולקים לפי החסידויות ובין 'חסידים' ו'מתנגדים'. ליהודי תימן, לא הייתה 'חברה קולטת', כלומר יהודים ותיקים יוצאי תימן שגררו בירושלים שנים רבות והתבססו בה. לפיכך, לא היה מי שיקבל את פניהם וידאג להם. יהודי תימן גם נראו שונים במראה, בלבוש ובלשון. שונותם וייחודם היו בולטים כל כך, עד כי יהודי ירושלים לא האמינו תחילה כי הם יהודים.

בשל כל אלה עולי תימן סבלו קשיים רבים בבואם ארצה עוד יותר מן העולים האחרים. כבר עם הגעתם סבלו מעוני קשה, מאחר שרכושם הדל אזל בדרך. נוסף לכך, כאמור, אף לא אחת מן העדות הכירה בהם, ולכן הם לא היו זכאים לכספי החלוקה. לכן, כפי שצינו בסעיף א', ב-1907 פרשו התימנים מהעדה הספרדית, שאלה היו כפופים עד אז. כמו כן, רבים מהם עסקו בתימן במלאכות שבארץ לא נמצאה בהם מספיק עבודה, בעיקר צורפות. אך הבעיה החמורה ביותר הייתה מצוקת הדיור, דבר הקשור לעובדה שהמחסור במקומות דיור בעיר היה חמור באותם ימים. מחירי השכירות היו גבוהים ולכן משפחות עניות נאלצו להתגורר בצפיפות קשה. המחסור בדיור היה קשה כל כך עד שהיו מבני העדה שהתגוררו במערות קבורה סביב העיר, בכפר השילוח ובאזור קבר שמעון הצדיק. אחרים התגוררו בסוכות סביב

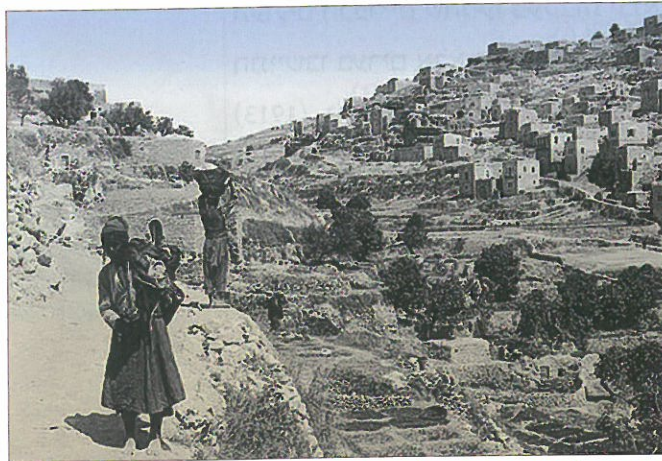
העיר, ומעטים זכו למרתפים וחדרים בתוך העיר, שנשכרו בעזרת כספים שקיבצו למענם גבירי העיר.

בהנהגת היישוב הישן נמצאו אנשים שהשתדלו לסייע להם. בירושלים. ישראל דב פרומקין, חסיד בן היישוב הישן, בעל עיתון 'החבצלת', פרסם בעיתונו את מצבם העגום וקרא לבוא לעזרתם. הוא הקים 'קרן להצלת נדחי ישראל', שעסקה בעיקר בעולי תימן. הקרן שינתה את מצבם באופן ניכר: בזכותה נבנו בעבורם בתים בכפר השילוח והוקמו סדנאות ללימוד מלאכות

הבנייה והסיתות, מלאכות שלהן היה ביקוש רב בשל הבנייה הגוברת מחוץ לחומות. בשנת 1884 שני יהודים בריטים שביקרו בארץ החליטו לגייס סכום נוסף בעבור עזרה לתימנים. הם קנו קרקע בשכונת 'משכנות ישראל' ובנו בה 12 דירות שהושכרו לעולי תימן על פי הגרלה בכל כמה שנים (משום כך כונתה השכונה 'בתי גורל'). בשנים הבאות נבנו שתי שכונות נוספות עבורם: נחלת צבי הסמוכה למאה שערים, ובית שלם הסמוכה לשכונת הבוכארים.

למרות הקריאות החוזרות ונשנות לבוא לעזרת התימנים, ולמרות השכונות שנבנו מכספי תרומות, מצוקת התימנים לא נפתרה ורבים מהם המשיכו לחיות בעיר כעניים מרודים. אמנם חלק מיהודי תימן שהתיישבו בירושלים עסקו במלאכות שהכירו עוד מתימן, ואף פנו למלאכות חדשות, כגון ריצוף וסיתות, שבהן יצא להם שם כאומנים ממדרגה ראשונה, אך לרובם לא נמצאו עבודות קבועות ולא נמצאו נדיבים (דוגמת תורמי כספי החלוקה או הברון רוטשילד) שיתמכו בעדה התימנית באופן קבוע. בכל זאת, בניגוד לעולים ממזרח אירופה, כמעט ולא היו מעולי תימן שחזרו לגלות, כנראה בשל העוני הרב שלא אפשר להם לממן את הדרך חזרה.

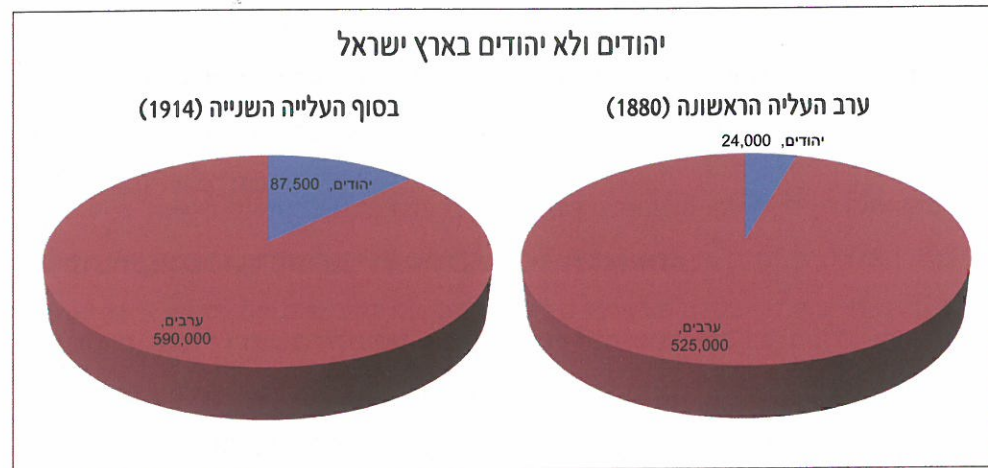
בדרך כלל, העולים שהגיעו עד 1908 התיישבו בירושלים, אך חלק קטן מהם התיישב ביפו. בדומה לתימנים בירושלים, גם ביפו המצוקה הגדולה ביותר הייתה הדיור, וגם כאן הם נזקקו לסיוע של נדבנים. אלא שמצב התימנים ביפו היה טוב יותר משתי סיבות: הקרבה למוסדות היישוב, וכן הקרבה למושבות שבהן ניתן למצוא עבודה בחקלאות. בשנת 1903, כאשר קהילת התימנים ביפו כבר מנתה 350 איש, החליטו בני הקהילה להקים ארגון ששמו 'פעולת שכיר', שפעל בעיקר למציאת עבודה במושבות, ובאותה שנה הקימו לעצמם שכונה ששמה 'מחנה יהודה'. שנה אחר כך הוקמה שכונת תימנים נוספת ששמה 'מחנה יוסף' (שתי השכונות הללו מכונות כיום 'שבזי', על שם הרחוב הראשי המשותף להן). מצב יהודי תימן ביפו לא היה קל, רבות מן הדירות בשכונות התימנים נבנו מקירות פח בלא חלונות, בשל מצבם הכלכלי של בעליהן, אך כאמור קהילת יפו הייתה במצב טוב יותר מקהילת ירושלים.

כפר השילוח, שבו שכנה שכונת התימנים, ראשית המאה ה-20

ישראל דב פרומקין (1850-1914)

* על פרשת
התימנים בכינרת
ראו להלן עמ' 86.

העולים הכפריים שהגיעו בעקבות יבנאלי מ-1912 ואילך, בשונה מקודמיהם העירוניים, לא התיישבו בערים אלא הקימו שכונות בסמוך למושבות. כך קמו מחנה יהודה בפתח תקווה (1913), נחליאל בחדרה (1912) וכן שכונות בזכרון יעקב (1912-1913) וביבנאל (1912). בשני יישובים היו פרשיות עצובות: כנרת ומנחמיה. בשני מקומות אלו לא הצליחו עולי תימן להיאחזו והם גורשו, נעקרו או עזבו.*

מצבם של עולי תימן כפועלים ותושבים בשכונות שליד המושבות המשיך להיות קשה במשך שנים לא מעטות. הפועלים התימנים ומשפחותיהם גרו ברפתות ובאורוות של המתישבים או בסוכות ובמבני חמר. פועלים תימנים הוכו בידי מעסיקיהם. הם חיו בעוני חריג בנוף היישוב, ואחוזי התמותה בקרבם היו גבוהים הרבה יותר מבכל קבוצה אחרת ביישוב.

עולי תימן הקפידו לשמור על ייחודיותם ועל מנהגיהם מתימן. רובם ככולם היו שומרי מצוות, ואף בארץ שמרו על מנהגיהם הייחודיים. הקשיים שמהם סבלו, כגון העוני הקיצוני שבו חיו, יחד עם הניכור שחשו מצד העדות האחרות בארץ ומדיניות הגורמים המיישבים לבדד אותם, גרמו להם להסתגר בתוך עצמם. דבר זה בא לידי ביטוי בשכונות שהתבססו על טהרת יהודי תימן, יישובים שהוקמו ליהודים תימנים בלבד, מוסדות חינוך שלימדו במתכונת שבה חינוכו בתימן, קופות צדקה משלהם ועוד. הם גם לא שינו את לבושם המסורתי, דבר שהבליט את ייחודם ואת העובדה שלא התעררו בעדות האחרות.

לסיכום הסעיף:

בשנים 1882-1914 השתנה היישוב היהודי בארץ ישראל. לצד היישוב הישן אשר המשיך להתפתח, צמח היישוב החדש עם עלייתם של יהודים שהגיעו ארצה עם שאיפות לאומיות ארוכות טווח. הם העזו להביט על הארץ הנחשלת ולהאמין כי יצליחו להביא אחריהם עוד רבים מן העם היהודי, ויצליחו לשקם את מצבה של הארץ העזובה ולבנות בה חברה חדשה, שונה מזו שהכירו בגולה וביישוב הישן. אך היישוב החדש לא רק חידש, הוא גם ערער את המסורת, ובהדרגה הלך וגבר בקרב החילון.

עולים אלו הקימו חברה אשר הושתתה על אידיאולוגיות מודרניות של לאומיות, חזקו התיישבות עירונית מחוץ לארבע ערי הקודש, הקימו יישובים חקלאיים יהודיים, חידשו את השימוש בשפה העברית כשפת דיבור, פיתחו חינוך לאומי-ציוני, והחלו לקדם את מעמד הנשים. חלק מהעולים גם פעלו כדי לקדם ערכים סוציאליסטיים ושיתופיים ולקדם את ערך העבודה העברית, ובמיוחד עבודת הכפיים החקלאית.

ככלל, ניתן לומר שהעליות לארץ ישראל משלהי התקופה העות'מאנית עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1881-1914) קידמו את הרעיון הציוני של קיבוץ גלויות ויישוב ארץ ישראל.

שאלות לסיכום הסעיף:

- העלייה בשנים 1881-1914 שינתה את פני הארץ והיישוב בתחומים רבים.
א. מלאו את הטבלה על פי פרק זה:

	1880	1914
מספר היהודים בארץ		
אזורי ההתיישבות היהודית		
סוגי היישובים בהם התגוררו יהודים		
ענפי קיום וכלכלה עיקריים		
היחס לדת		

- לאור תשובותיכם, האם השינוי שחוללו אנשי העלייה הראשונה והשנייה הוא חידוש מהותי, כזה שיצר משהו חדש לחלוטין, או שהוא שינוי שרק הרחיב דברים שכבר היו לפני עליות אלו? נמקו את טענתכם (שלושה נימוקים לפחות).

- השוו בין עליית יהודי תימן בעלייה הראשונה לעלייתם בעלייה השנייה בעזרת הטבלה:

	עלייה ראשונה	עלייה שנייה
רקע לעלייה		
כלכלה		
מגורים		

סעיף ג. בין מסורת לחידוש

מבוא

בסעיפים הקודמים ראינו כי בארץ ישראל הלכו והתפתחו במהלך המאה ה-19 שתי קבוצות: האחת, שכונתה 'היישוב הישן', שהמשתייכים אליה התגוררו בארבע ערי הקודש, קיימו אורח חיים דתי, ובקרב האשכנזים רובם עסקו רק בלימוד תורה (סעיף א); והאחרת, שכונתה 'היישוב החדש', שדגלה בעמל כפיים, בהקמת יישובים חקלאיים, וחלקה התרחקה משמירת המצוות (סעיף ב).

במהלך התקופה נחלקו שתי הקבוצות בשורה של סוגיות, כשלעתים המחלוקת התרחשה גם בין קבוצות שונות בתוך כל קבוצה. ייתכן כי בני התקופה חשו בתוך תוכם את גודל השעה, והבינו שזוהי ראשית בנינו של יישוב יהודי גדול בארץ, וההכרעה בשאלת צביונו עתידה להשפיע לדורות. בסוגיות שעלו לדיון באו לידי ביטוי הפערים בתפישת היהדות בקרב ציבור שומרי המצוות.

לאה מנחם סולוב: כיצד משתקפים המסורת והחידוש בסוגיות שונות שאלו על הכתר
בשנים 1881-1914

1. סוגיית החינוך - בין קודש לחול

מערכת החינוך המסורתית

עד אמצע המאה ה-19 למדו כל ילדי היישוב הישן - בנים בלבד - במוסדות חינוך מסורתיים: חדר לאשכנזים, וכותאב או כניס לספרדים.

מוסדות החינוך התחלקו לשלושה סוגים, על פי גיל ורמת התלמידים:

(1) **חדר מקרא**, שבו למדו ילדים מגיל 3 אותיות, קריאה, וטעמי המקרא.

(2) **חדר גמרא**, שאליו הגיעו תלמידים מגיל 9-10. בדרך כלל עסקו בו הילדים בלימוד מסכתות מסדר מועד, במשנה ובגמרא. מרבית התלמידים עזבו את חדר הגמרא בגיל 13 והתגייסו לעזור בפרנסת המשפחה. בתלמוד התורה הספרדי (=כותאב) ניתן דגש רב יותר על לימודי המקרא, שנמשכו זמן רב יותר על חשבון לימודי המשנה והגמרא.

(3) **בישיבה** למדו מעטים, הן צעירים והן מבוגרים. רוב הישיבות פעלו בערים. למדו בהן גמרא עם מפרשים ופוסקים, ראשונים ואחרונים. חלק מבני הישיבה שימשו אחר כך כ'כלי קודש' בקהילה: דרשנים, רבנים ודיינים.

ביישוב הישן הייתה מחלוקת על עצם שילובם של לימודי חול בתלמודי התורה. בני העדה הספרדית לא התנגדו לשילוב לימודי חול במוסדות החינוך. לעומתם, מרבית בני העדה

3. ישנם היסטוריונים הטוענים כי עליית התימנים אינה שייכת מבחינת מאפייניה ליישוב החדש. הביעו את עמדתכם לטעון זה. נמקו את טענתכם בעזרת שני נימוקים המבוססים על החומר שלמדתם.

4. עיינו בתקנון של ועד מתיישבי ראשון לציון וענו על השאלות:

מטרת מיסדי המושבה להיטיב המצב החומרי והמוסרי של בני העדה, והיו למופת לאחינו בני ישראל הבאים להיאחו באה"ק [בארץ הקודש], לעורר לבות עמנו ליישוב ארץ-ישראל, ובנין הריסות הלאום, ולעזור בכל יכולתם למיסדי מושבות אחרות בעצה ובפועל.

התקנות אשר לא יוכלו לשנות: חברי המושבה מחויבים לעבוד בכל לבם ובכל נפשם לטובת רעיון ישוב ארץ-ישראל, ולהתהלך לרוח תורתנו ולאום ישראל. עליהם לעשות כל אשר ביכולתם לטובת המושבה, ולהשתדל ליסדה על יסודות חזקים ונאמנים, להפריח אושרה ולדאוג ולמלא המטרה אשר הציגו [...]

בני המושבה מחויבים להשתדל בכל יכולתם להרחיק את בגדי המשי, וכל מיני תכשיטים, ואפילו בימי שבתות וימים טובים, וכל הלוקסוס [=מותרות, פאר] והמותרות המכלים ממנו של ישראל... השפה שמשמש בה הועד לכתבי תשובותיו, הודעותיו ומכתביו תהיה שפת קודשנו הנבחרת... החברים יהיו אוהבי שלום ואנשי מנוחה [=אנשים נוחים], מתונים בדין וחפצים באמת לעזור להוועד בעבודתו עבודת הקודש.

[בתוך: עמנואל הראובני, לקסיקון ארץ ישראל, 1999, עמודים 855-856]

א. מה היה חזונו של מקימי המושבה ביחס לאופי המושבה שתקום? התייחסו בתשובותיכם להיבטים: חיים דתיים, סדרים חברתיים, תרבות עברית.

ב. אילו מהרעיונות והאידיאולוגיות שלמדת עליהם בספר **מסורת ומהפכות** באו לידי ביטוי בתקנון זה? צטטו מהסעיף המתאים והסבירו את הקשר.

בשנת 1888 (תרמ"ח) פנה זאב יעבץ לברון רוטשילד והציע לו תכנית לימודים חדשה לילדי איכרי המושבות, המשלבת ערכים דתיים, לאומיים ואוניברסליים. לטענת יעבץ, אין להעתיק את דגם החינוך היהודי בגלות לארץ ישראל, מפני שעקב מבנה התעסוקה היהודית באירופה, שלא כללה חקלאות וחרושת, היה החינוך היהודי עיוני בלבד ולא מקצועי. לדעת יעבץ, דווקא בארץ ישראל, בעתות של תחיה לאומית יש לכלול את החינוך המקצועי, בייחוד לעבודת האדמה, "המתנה הטובה הנתונה לכל עם ולשון". לפי יעבץ, החלק המקצועי צריך לכלול לימודי חקלאות, מלאכה וחינוך גופני. ולדעתו, החלק העיוני צריך לכלול לימודים תורניים: מקרא, משנה והלכה.

יעבץ הציע לכלול בתכנית הלימודים תחום לימודי עיוני נוסף תחת הכותרת "אהבת העם והארץ". בתחום זה נכללים המקצועות: לשון עברית, תולדות ישראל והעמים וגיאוגרפיה של ארץ ישראל. לפי יעבץ, המקצועות הללו אמורים להעצים את התודעה הלאומית של התלמידים, שהיא "ראשית ישוב ישראל בארצו". בהקשר לכך, הוא הציע לציין מחדש חגים שנחוגו בעבר לזכר מאורעות היסטוריים בעלי חשיבות לאומית, כמו "חג השלום" בט"ו באב, ציון "נצחון אחד שנצחו צבאות רבי עקיבא ובר כוכבא על לגיוני רומי" בל"ג בעומר, חנוכה "לזכר המתנדבים החשמונאים מתתיהו ויהודה גבורי האומה" וראש השנה לאילנות בט"ו בשבט. נוסף לכך, הציע יעבץ לחנך למידות הטובות, הכוללות בין השאר את "כבוד העבודה" ו"שנאת הבזוז (לוקסוס)", ולעמוד על המשמעת של התלמידים. פקידי הברון לא אימצו תכנית זו, אך חלקים ממנה הצליח יעבץ ליישם שנה לאחר מכן, עת מונה לרב ומנהל בית הספר של המושבה זכרון יעקב.

כאשר פחתה השפעת הברון על המושבות, אט אט הפכו בתי הספר לעצמאיים יותר והחלו לחנך ללאומיות עברית. כדי להנחיל לתלמידים חינוך עברי, דיברו בהם רק בעברית (בשונה מבתי הספר של כ"ח), ונלמדו בהם היסטוריה יהודית ותנ"ך. נוסף לכך, המורים רצו לחזק אצל תלמידיהם את הקשר לארץ על ידי עריכת טיולים. חידוש חינוכי מעניין נערך בבית הספר ברחובות בשנת תרנ"ז (1897), כפי שדווח בעיתון:

תיקון חדש נעשה במושבבתנו, תיקון אשר לא זכתה לו שום מושבה, וזהו: נבחרו מן התלמידים אותם ילדים המסוגלים לעבודת האדמה בידיים... הילדים האלה תחת השגחת האדון איזנברג, עובדים איש איש חלקו בזרעים בנטעים שונים.

(עיתון השקפה מיום ט"ז באדר ב' תרנ"ז).

האשכנזית התנגדו בתקיפות לכל שינוי באופיים המסורתי של תלמודי התורה, ושללו מכל וכל שילוב לימודי חול במוסדות החינוך. המתנגדים חשבו שעל תושבי ארץ הקודש להקדיש את מרב זמנם לעיסוק בתורה, וחששו שהשינוי יקרב את התלמידים להשכלה ולמודרנה ויוביל לחילון.

גימנסיה הרצליה, בית הספר תחכמוני, בתי הספר של כ"ח ותלמודי התורה הספרדיים

השינוי במערכת החינוך בארץ ישראל החל במחצית השנייה של המאה ה-19, כאשר קמו ביישוב הישן בתי ספר אשר כללו לימודי חול כחלק מתכנית הלימודים שלהם* וכן בתי ספר לבנות.** את בתי הספר האלה הקימו נדבנים יהודים מהגולה, והקמתם לוותה במחלוקת בין המתנגדים לשילוב לימודי החול בתכנית הלימודים ולחינוך הבנות לבין התומכים בהם. ככלל, העדה הספרדית גילתה יחס חיובי ללימודי חול ועל כן גם תמכה בהכנסתם לתלמודי התורה הספרדיים (=כותאבים) וגם ביוזמות פילנתרופיות להקמת בתי ספר מקצועיים, שכן מעטים בלבד מבוגרי תלמודי התורה הספרדיים, גם ביחס לאשכנזים, המשיכו ללמוד בישיבה.

בתחילת היווצרותו של היישוב החדש בערים, מצאו אנשיו מענה לחינוך ילדיהם בבתי הספר המודרניים, שבהם נלמדו מקצועות החול. בהדרגה החלו ללמוד בערים גם עברית וציונות. אליעזר בן יהודה, למשל, היה הראשון שלימד בבית ספר בשפה העברית, כשהיה מורה בבית הספר של כ"ח*** "תורה ומלאכה" בירושלים. הוא גם חיבר ספר לימוד לאומי בתולדות ישראל. אך עם התגברות השאיפה לחינוך לאומי, נמצא שבתי הספר של כ"ח אינם מתאימים, מאחר שהם הנחילו תרבות אירופית. במקום זאת פעלו אנשי היישוב לייסד בתי ספר עבריים לאומיים שינחילו את הציונות, את התרבות והשפה העבריות.

בתי ספר לאומיים הוקמו במושבות. תחילה היו בתי הספר תחת חסות הברון רוטשילד ונוצר בהם מתח בין נטיית נציגי הברון במושבות לחנך ברוח התרבות הצרפתית לבין נטיית מורים בני המושבות לחינוך לאומי עברי. דוגמה למתח זה היא פרשת הדחתו של זאב יעבץ, מנהל בית הספר של זכרון יעקב, שהדגיש את לימודי השפה העברית וההיסטוריה היהודית.

זאב יעבץ (1847–1924, תרמ"ז–תרפ"ד) - יליד פולין, הוגה, סופר, היסטוריון ומחנך.

ב-1887 עלה עם משפחתו לארץ ישראל והתיישב ביהוד הסמוכה לפתח תקווה. לאחר שנתיים נתמנה יעבץ לרב ולמורה במושבה זכרון יעקב, וחיבר, תוך כדי עבודתו, את ספר הלימוד העברי הראשון בתולדות ישראל. אך כעבור שנה וחצי פוטר ממשרת ההוראה, לאחר שנתגלעה מחלוקת בין שאיפתו להנהיג חינוך עברי ברוח המסורת לבין דרישת פקידי הברון במושבה להחדרת התרבות הצרפתית. בעקבות כך, עבר לירושלים, שם החל לעבוד על מפעלו ההיסטוריוגרפי המקיף 'תולדות ישראל', שכלל 14 כרכים. ב-1897 עזב יעבץ את הארץ עקב קשיי פרנסה ועבר לוויילנה. בתקופה זו הצטרף יעבץ להסתדרות הציונית והיה בין המייסדים של תנועת 'המזרח' ועורך ביטאונה 'המזרח'. ב-1905 עבר לגרמניה וב-1912 לבלגיה. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ברח לאנגליה, ושם התגורר עד פטירתו.

* הראשון היה בית ספר למל שהוקם בירושלים ב-1856 (תרט"ז).

** הראשון הוקם על ידי משה מונטיפיורי בירושלים בשנת 1855 (תרט"ו).

*** ראו מסורת ומהפכות עמ' 256.

עיר עברית ראשונה

בשנת 1906 נוסדה ביפו אגודת 'אחוזות בית' שבה היו חברים בני היישוב הישן והחדש, במטרה לייסד עיר. אחד מחברי האגודה, שעלה ארצה באותו יום, הגדיר את מטרת העיר כך: "וכמו שהעיר ניו יורק מסמנת את השער הראשי לכניסה לאמריקה, כך עלינו לשכלל את עירנו, והיא תהיה בזמן מן הזמנים לניו יורק הארץ ישראלית". חברי האגודה לא הורשו לרכוש קרקע, בגלל התנגדות השלטון העות'מאני, ולכן הרכישה בוצעה בידי בנקאי יהודי הולנדי.

בשנת 1909 עלו 60 משפחות על הקרקע. בשנת 1910 הוחלט לשנות את שם המקום ל"תל אביב". את השם, המופיע בספר יחזקאל, בחר כמה שנים קודם לכן נחום סוקולוב, ככותרת התרגום העברי של ספרו של הרצל "אלטנוילנד".*

בראש ועד המייסדים, ובהמשך בראשות העיר, עמד מאיר דיזנגוף, בן העלייה הראשונה, ששב לאודסה ועלה שנית בעלייה השנייה. דיזנגוף ביקש מן התושבים להציע סמל לעיר, ובחר לבסוף בסמל שהציע הצייר נחום גוטמן, תושב העיר. הכיתוב "אבנך ונבנית", לקוח מן הפסוק "עוֹד אֲבִנֶךָ וְנִבְנִיתָ בְּתוֹלֵת יִשְׂרָאֵל עוֹד תַּעֲדִי תַּפִּיךָ וַיָּצֵאתָ בְּמַחֹל מְשֻׁקִּים" (ירמיהו לא, ג). בסמל מופיעים מגדלור המפיץ קרני אור ותחתיו שער כניסה מעוגל, רמז לקריאה ליהודי הגולה לשוב ארצה. הסמל משקף את תקוות בניין הארץ וקיבוץ הגלויות שאפיינו את מייסדי העיר.

בול ישראל, 100 שנה לתל אביב, אברהם סוסקין מצלם בשנת 1909 את הגרלת המגרשים לאחוזות בית וברקע העיר של היום.

סמל תל-אביב (לפני האיחוד עם יפו)

מאיר דיזנגוף (1861–1936, תר"א–תרצ"ו) – ראש העיר הראשון של תל אביב. דיזנגוף ראה ביוזמה הפרטית את מרכז העשייה הציונית. טענתו הייתה כי לעם ישראל יש פסיכולוגיה בורגנית, ולכן דווקא באמצעים בורגניים יימשכו כמה שיותר כוחות וכספים לארץ, וייבנה במהירות הבית הלאומי. דיזנגוף הקים את מפלגת "האזרח", אך היא השיגה שלושה צירים בלבד באספת הנבחרים הראשונה.

(דיזנגוף רוכב על סוסתו ברחובות העיר.)

בשנים הבאות, לימודי חקלאות וכן התעמלות נפוצו במושבות רבות. בכמה בתי הספר לא חינוכו לשמירת המצוות, ועל כן היו הורים שהוציאו את ילדיהם מבית הספר. ברחובות למשל, בשנת 1905, בברכת הרב קוק, שהיה בקשר רצוף עם המושבה, הוחלט לייסד במקום תלמוד תורה כדי להימנע מלימודים בבית הספר.

בשנת 1889 פתח ישראל בלקינד, מראשי הביל"ויים, בית ספר עברי פרטי ביפו, ששפת הלימוד בו הייתה עברית. לבית הספר הובא 'חכם' ספרדי, ולמדו בו ילדים שעברו מתלמודי התורה הספרדיים. בבית הספר למדו בנים ובנות, ובשיאו מנה 100 תלמידים. אך שנתיים לאחר הקמתו החליט בלקינד שלא יוכל עוד לשאת את המשא הכלכלי לבדו, וסגר את בית הספר. לאחר מכן פנה לאגודת 'בני משה', שקמה על מנת להפיץ בארץ ישראל את עקרונות הציונות הרוחנית של אחד העם, בבקשה שיפרשו את חסותם על בית הספר וכך יוכל להקימו מחדש. אגודת בני משה נענתה לבקשה, ובשנים 1892–1893 הוקמו מחדש בתי הספר הלאומיים ביפו, אחד לבנים ואחד לבנות. רוב המורים היו חברי אגודת בני משה. בית הספר פעל ברוח משנתו התרבותית לאומית של אחד העם, שראה את המוקד של התרבות הלאומית היהודית בלשון העברית, בספרות העברית ובהיסטוריה היהודית. בבתי הספר נתלו תקוות רבות: לאחד את העדות, להנחיל את העברית ולחנך לאהבת הארץ. תכנית הלימודים בבית הספר לא הייתה שונה מזו שבמושבות, אך עד מהרה החלה התנגדות עזה אליו, ובעיקר לאורחות חייהם החילוניים של המורים בו. בית ספר זה היה דגם לבתי הספר העבריים שהוקמו אחריו.

שנים מעטות לאחר מכן הוקמו שני בתי ספר ברוח לאומית: הגימנסיה הרצליה ובית הספר תחכמוני. שניהם הוקמו בעיר יפו, אשר מאז הגיעה העלייה הראשונה, הפכה למרכז התרבותי של היישוב החדש.

הגימנסיה הרצליה, 1920 (תר"פ)

גימנסיה הרצליה, שהוקמה ב-1905 (תרס"ה), הייתה בית הספר הלאומי הבולט ביותר. היה זה מוסד תיכוני בעל רוח לאומית-חילונית, התיכון העברי-חילוני הראשון. הגימנסיה נפתחה ביפו, ועם ייסוד תל אביב, נבנה עבורה מבנה מכובד בעיר. בזמן הקמתה כבר היה ביפו ציבור גדול שנטש את אורח החיים הדתי, שמקורו הגיעו חלק מתלמידיה. תלמידים רבים הגיעו גם מהמושבות ומהגולה. שפת הדיבור והלימוד בבית הספר הייתה עברית בהברה הספרדית, ונלמדו בו תנ"ך ומקצועות חול. בשל החינוך המעורב של בנים ובנות והוראת ביקורת המקרא,* הפכה הגימנסיה למעוז היישוב החדש החילוני. החילוניות המוצהרת של הגימנסיה גרמה לרבים מבני היישוב הישן והיישוב החדש להסתייג ממנה. הרב קוק, רבה של יפו לאחר פתיחת הגימנסיה, נהג לברך שתי ברכות כשעבר בסמוך לה: "ברוך מצבי גבול אלמנה",** ו"ברוך שיעקור עבודה זרה מארצנו".***

***ביקורת המקרא:** לימוד תנ"ך מתוך הנחה שאין בו קדושה, והוא יצירה של בני אדם.

****מצבי גבול:** אלמנה: ברכה הנאמרת בעת שרואים יישוב יהודי חדש בארץ ישראל.

*****בדומה:** לברכה הנאמרת כשעוברים ליד מקום שהייתה בו עבודה זרה: "ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו".

ג2: סוגיית השפה: תחיית השפה העברית

אולי עשוי משהו לראות קושי בעובדה, ששוב אין לנו שפה משותפת, הרי איננו יכולים לדבר זה עם זה עברית. מי מאתנו יודע עברית במידה מספקת, כדי לקנות בשפה זו כרטיס רכבת? לא זה המצב... השפה השימושית ביותר תהפוך מאליה, ללא כפייה, לשפה הראשית. אכן, קהיליית-העם שלנו היא יחידה ומיוחדת במינה. ובעצם, אנו מזהים את עצמנו כמשתייכים יחד רק לפי אמונת אבותינו.

(בנימין זאב הרצל, **מדינת היהודים** [1896], מתרגמים: מרדכי יואלי ואחרים, 1996, עמ' 77)

אחד מסימני הלאום הוא שפת הדיבור שלו. אך אפילו הרצל, חוזה המדינה, פקפק ביכולתה של העברית לתפקד כשפת דיבור משותפת לכל היהודים במדינתם כיוון שחדלה להיות שפה מדוברת, ונעדרת אוצר מילים מספיק. נוסף לכך, אין דוגמה בהיסטוריה לשפה שחדלה להיות שפת דיבור ולפתע חזרה, ולכן לא הייתה סיבה להאמין שכך יקרה לעברית. ובכל זאת, אנו היום דוברי עברית, ואף קונים בשפה זו כרטיס לרכבת. הצעד העיקרי בהחייאת העברית התחולל בארץ ישראל. בפרק זה נראה כיצד נלחם היישוב החדש על השימוש בעברית בחיי היום-יום. אליעזר בן יהודה ועמו מורים וגננות במושבות וועדי המורים נלחמו כנגד גורמים מבית ומחוץ כדי להשיב את העברית להיות השפה המדוברת בארץ ישראל.

לשון הדיבור של היישוב הישן

לאורך כל הדורות היה לשפה העברית תפקיד חשוב בחייהם של היהודים. שפת הכתיבה התורנית והתפילה מאז ומעולם הייתה בעיקר העברית. אך כאלפיים שנות הגלות הטביעו את חותמם על שפת הדיבור, וכך רווח השימוש בשפות שונות בחיי היום-יום. בכל גלות התקבעה שפת המקום, או עגה המושפעת ממנה, כשפת הדיבור העיקרית של היהודים.

עיתון החבצללה יצא על ידי ישראל בק, חסיד בן היישוב הישן. לפנינו צילום הגיליון הראשון שיצא בשנת 1863. העיתון כתוב בעברית כדי שיוכל לשמש את בני כל העדות ביישוב הישן.

קבוצת הורים מיפו הקימה את בית הספר תחכמוני בשנת 1905 (תרס"ה), והוא הוקם כמו גימנסיה הרצליה, כ"חדר" מתוקן. הלימודים כללו ברובם לימודי קודש ובתוספת של מקצועות חול. מטרת ההורים הייתה להעניק לבניהם, נוסף לחינוך התורני, את האפשרות לרכישת מקצוע. הרב קוק, שהיה רבה של יפו בעת הקמת בית הספר, תמך בו, ואף כתב: "מטרת התחכמוני ברורה היא, להרים את דגל היהדות האמתית בארץ ישראל באופן שתהיה מלאה בכל הטוב... הנמצא בכל המפלגות השונות, ולעבד סגנון מיוחד" (איגרות הרא"ה, חלק ב, עמ' יג). בשנת תרס"ח (1908) פרשה תנועת המזרחי את חסותה על בית הספר, וכך הוא הפך לדגם ראשון מסוגו של חינוך ציוני-דתי. נציין כי תמיכת הרב קוק ותנועת המזרחי בתחכמוני נבעו, בין היתר, מהחשש שהגימנסיה החילונית תמשוך אליה תלמידים רבים מהגולה ומהמושבות.

ערכו השוואה בין תחכמוני לגימנסיה הרצליה בטבלה:

גימנסיה הרצליה	תחכמוני	
		מטרת הקמת המוסד
		הנושאים הנלמדים
		מי היו תלמידי המוסד

מוסד לימודי מסוג אחר היה 'בצלאל', שנקרא על שם בצלאל בן אורי, בונה המשכן. היה זה מוסד גבוה שהקים בירושלים בשנת 1906 האומן בוריס ש"ץ. ש"ץ קיווה כי בית הספר יפרנס כ-1000 משפחות. הוא כלל שתי מחלקות, מחלקה לאומנות ומחלקה למלאכה. המחלקה למלאכה כללה בית חרושת לשיטחים, וכן שיעורי ערב לפועלים בסתתות. במחלקה לאומנות התקיימו לימודים מעשיים פחות, לדוגמה ציור. בית ספר זה נוסד כחלק ממגמה ציונית-תרבותית לתחיית האמנות העברית בארץ ישראל. בית הספר קיים בירושלים עד היום.

בוריס ש"ץ (1867-1932) בפתח בניין בצלאל

* המיוחד בשפות היידיש והלאדינו הוא שגם לאחר שיהודים רבים עזבו את ספרד ואת גרמניה ופנו מורחה, הם הוסיפו להשתמש בשפות שנוצרו בארצות אלה, עם ניבים של השפה העברית.

אליעזר בן יהודה ותחיית השפה

כבר בימי תנועת ההשכלה היהודית באירופה, במאות ה-18 וה-19, היו סופרים עבריים שפעלו לחידוש הכתיבה הספרותית בעברית, ביניהם היו אברהם מאפו, פרץ סמולנסקין, יהודה ליב גורדון ועוד. הם הוציאו ספרים, עיתונים וכתבי עת בעברית, ובכך תרמו רבות להשבת העברית כשפה שימושית, ולא רק שפת הכתיבה התורנית והתפילה. היה בכך סמל לסלידה מהידיש, שאותה ראו כשפה נחותה, ולהאדרת שפת התנ"ך. עם זאת, העלו על נס כמה ממבשרי הציונות, כמו הרב יהודה אלקלעי ומשה הס, את העברית כשפה הלאומית של היהודים המאחדת את כל קצות העם המפוזר.

אחד מהמחזיקים ברעיונות אלה, שהפך לדמות המזוהה ביותר עם החייאת השפה העברית כשפת הדיבור, היה אליעזר בן יהודה, אשר גיבש עמדה לאומית-חילונית, שעל פיה על היהודים לשוב לארץ ישראל ולהקים בה ישות לאומית חילונית ששפתה היא העברית. בהחייאת השפה עסקו אנשים נוספים, רובם שומרי מצוות ובראשם יחיאל מיכל פינס. פינס ובן יהודה הקימו את ועד הלשון העברית (1890, תר"ן) ועסקו בחידוש מילים וכללי דקדוק. זאב יעבץ, מחברי הוועד, היה הראשון שכתב מקראה ללימוד עברית לילדי הגן ובית הספר, אך אנו נתמקד בבן יהודה, בהיותו הדמות המזוהה ביותר עם מגמה זו.

אליעזר בן יהודה (1858–1922, תר"ח-תרפ"ג) - נולד ברוסיה, עלה ארצה בשנת 1881 (תרמ"א) והתגורר בירושלים. בעקבות מאמציו לחידוש השפה העברית הוא הסתכסך קשות עם ראשי העדה האשכנזית של היישוב הישן בירושלים, והם אף הביאו למעצרו על ידי העות'מאנים בטענה כי הוא מארגן מרד. חייו היו רצופי קשיים: אשתו הראשונה נפטרה משחפת, ובחודשים הסמוכים למותה שלושה מחמשת ילדיו נפטרו אף הם, עובדה הקשורה לעוני הרב שבו הייתה שרויה משפחתו ולמחסור בתרופות המתאימות לריפוי מחלות קשות. בכל שנותיו בארץ עשה מאמצים רבים לחדש את הדיבור העברי, על ידי הוצאת עיתונים, כתיבת מילון והפצת דעתו על אודות חשיבות חידוש השפה. כשנפטר, החברא קדישא של ירושלים סרבה לקבורו, בטענה כי הוא כופר. במקומם עשה זאת צעיר דתי ששמו דוד מנחם סגל.

יחיאל מיכל פינס (1843–1913, תר"ד-תרע"ג) - יליד ליטא, סופר והוגה דעות. בספרו "לדי רוח", שהופיע בשני חלקים (מיינץ 1872), כינס את הגיון, הנותנים ניסוח כולל להשקפת עולמו: פרודוקטיביזציה (יצרנות) של החברה היהודית, תיקון סדרי החינוך ושילוב לימודי שפות והשכלה כללית, וקביעה עקרונית שאין קיום ללאום היהודי בלא הדת היהודית. בשנת 1878 עלה לארץ ישראל כנציגה של קרן מזכרת משה מונטיפיורי. באמצע שנות השמונים נתמנה לנציג של 'חיבת ציון' ופטרונם של בני גדרה. בשנות התשעים, לאחר סכסוך עם הוועד המרכזי של חיבת ציון, חזר לירושלים והיה לעסקן של היישוב הישן. פינס חידש מילים רבות בעברית.

אליעזר בן יהודה שם לו למטרה להפוך את העברית לשפה המרכזית בקהילה היהודית. בביתו שלו קבע כי כל משפחתו תדבר עברית בלבד. עד כדי כך היה קיצוני בהחלטתו, שידידו דוד יודילביץ' סיפר כי כאשר היה בנו של בן יהודה בן שנה וחצי, שכב על השטיח וראה עקרב זוחל לעברו. הוא קרא לאמו והיא בבהלה צעקה "סקורפיון!" [=עקרב] אליעזר כעס עליה, ואמר כי גם להיבהל צריך בעברית.

הוא הטיף לשימוש בעברית בשפת הדיבור במאמריו בעיתון 'החבצלת' ומאוחר יותר בעיתונים שהוציא בעצמו: 'השקפה' ו'הצבי' ובכל מקום שניתן לו להביע דעתו. הוא אף הנהיג שיטת לימוד של עברית בעברית בבית הספר 'תורה ומלאכה' של כ"ח, שבו הופקד על הוראת העברית.

תרומתו החשובה ביותר של אליעזר בן יהודה בהחייאת הדיבור העברי הייתה כתיבת מילון עברי חדש (שנקרא על שמו: 'מילון בן יהודה'). הוא טען כי חלק גדול מן הציבור היהודי לא יודע את פירוש המילים מן התנ"ך, התלמוד והמדרשים. לכן קיבץ מילים רבות, פירש את משמעותן ותרגם אותן לשפות מוכרות יותר. במילונו הוא ביאר את שורשיהן ההיסטוריים של המילים, והדגים את השימוש בהן במקורות יהודיים עתיקים. נוסף לכך, מאחר שהיה מחסור במילים שימושיות, שאינן מופיעות בספרי הקודש, הוא המציא בעצמו מילים חדשות.

רעיונותיו של בן יהודה לא זכו לתמיכה בקרב היישוב הישן האשכנזי. משהתפרסמה העובדה שאינו שומר מצוות, רחשו אליו בני היישוב הישן איבה רבה. מסתבר שגם דברי הביקורת הקשים שכתב בן יהודה בעיתונות הירושלמית על אורחות חייהם של בני היישוב הישן האשכנזי הרחיקו אותם מרעיונותיו. נוסף על כך, במשך הזמן נתגבשה ביישוב הישן האשכנזי תפיסה הסוברת כי אין להשתמש בלשון הקודש לדברי חול, מאחר שיש בכך חילול של לשון הקודש. כך נוצרה ביישוב הישן הסתייגות מהחייאת הדיבור העברי. לדוגמה, כאשר ייסד בן יהודה בירושלים את חברת 'שפה ברורה', שנועדה להנחיל את העברית, נכתבו על יוזמתו בעיתונים הירושלמיים כי:

[יש] לקרוא להחברה חברת שפה ארורה תחת שפה ברורה!

[...] עשה לו לשון קדש חדש שלא למדתי מעולם, וגם אם יבואו כל השדים שבעולם עם אשמדאי לא יבינו גם כן, מחמת שהם יודעים רק לשון הקדש הכתוב בחומש ובעשרים ארבע [ספרי הקודש = התנ"ך]

(יוסף לנג, "דבר עברית", א, תשס"ח, עמ' 175)

במאמר אחר, שכותרתו "על דבר מיתת הלשון", נכתב כי בשפתו מערבב בן יהודה "מלות מלשון ערבי, תורכי, טטארי, וצוענית, כדי שלא יקצר לכם הלשון לדבר ולכתוב" (שם). אם כן ההתנגדות אינה רק לעצם השימוש בעברית, אלא לבן יהודה ולאופן שבו ניסה להחיות את השפה.

גם בקרב היישוב החדש לא הסכימו כולם עם רעיון השלטת העברית. מייסדי המושבות הראשונות דיברו ביידיש וברוסית, כפי שהתרגלו בארצות המוצא שלהם. משעברו מרבית המושבות לתמיכת הברון, ניתן בהן מעמד של כבוד לשפה הצרפתית, שפתם של נציגי הברון במושבות, והיא נלמדה בבתי הספר.

למרות זאת, העברית הפכה לשפה המדוברת במושבות הודות למערכת החינוך. גננות ומורים בעלי השקפה לאומית לימדו במושבות בעברית ובכך הנחילו את השפה לילדים, ומתוך כך להוריהם.

למורי המושבות לא היו ספרי לימוד בעברית, והיה עליהם לחבר את הספרים בעצמם. מורים אלה יצרו, למעשה, את העברית כשפת יום-יום. הם החליטו לקבע את ההברה הספרדית כהברה שבה יונהג הדיבור משתי סיבות: הראשונה, כדי להביע את שונותם מהיישוב הישן האשכנזי. והשנייה, כדי לנסות לדמות את לשונם לזו של לשונות המזרח. כמו כן, הם רצו בכך להתקרב לספרדים, שכן להם הייתה יותר קרבה לרעיון הלאומי. אך במוסדות לימוד שהיו בתפר שבין הישן לחדש, כמו תלמודי תורה בחלק מהמושבות, הונהג דיבור עברי בהברה האשכנזית.

מלחמת השפות ב-1913 (תרע"ג)

למחלוקת על אודות שפת הדיבור לא היו שותפים רק בני היישוב הישן והחדש. נוסף לוויכוח גורם שלישי, הלוא הוא מייסדי בתי הספר המודרניים ממערב אירופה. אלה שאפו להנחיל דרך בתי הספר את תרבות ארצותיהם, שעמה היו מזוהים. לשם כך נקבעה השפה הגרמנית כשפת ההוראה בבית הספר 'למל' בירושלים, השפה הצרפתית בבית הספר 'תורה ומלאכה' של כ"ח בירושלים והשפה האנגלית בבית הספר 'אוולניה דה רוטשילד' בירושלים.

בשנת 1901 תרס"א ייסדו יהודי גרמניה את חברת 'עזרה', שנועדה לסייע ליהודים במצוקה.* החברה ייסדה בארץ מערכת חינוך, מגן הילדים ועד לבתי מדרש למורים. בניגוד לחברת כ"ח, שדגלה ברעיונות תנועת ההשכלה, השתדלו בתי הספר של 'עזרה' להתאים את עצמם לאוכלוסייה ולצרכיה. האווירה הדתית נשמרה במוסדות שהקימה החברה, וכן ניתן מקום מכובד לשפה העברית ולהנחלת הקשר לארץ. המורים במוסדות החברה היו ברובם בני הארץ, וכך נתנו מוסדות החינוך מענה מתאים ליישוב החדש כמו ליישוב הישן שהתחדש. למרות זאת, ניתן בחינוך זה מעמד חשוב לתרבות הגרמנית וברוב מוסדותיו אף הייתה הגרמנית שפת ההוראה העיקרית.

*ראו מסורת ומהפכות עמ' 273-274.

אנשי היישוב החדש שנוקקו לבתי הספר הסתייגו מהשימוש בשפות הלעז שבהם. הסתייגות זו הפכה להתנגדות של ממש במהלך שנות העלייה השנייה. עולי עלייה זו חרתו על דגלם את העברית כשפת העם השב לארצו, ועל כן התנגדו נמרצות להנהגת שפות זרות בבתי הספר.

אחד המאבקים הידועים התנהל ב-1913, כשנודע שיש כוונה להקים בחיפה מוסד אקדמי עברי ראשון ללימודים טכנולוגיים שייקרא **טכניון**. הטכניון עמד לקום בתמיכתם של ההסתדרות הציונית ושל חברת **עזרה**. בדיונים על אופי המוסד החדש דרשו נציגי ההסתדרות הציונית כי העברית תיקבע כשפת ההוראה במקום. חברי 'עזרה' סירבו בטענה שלא ניתן ללמוד מדעים בעברית, מאחר שאין כלל אוצר מילים מדעי בשפה, אך הבטיחו הבטחה מעורפלת שכבודה של השפה העברית יישמר.

גילוי דעת התוסך בהוראת מדעים בטכניון בשפה העברית:

הקורטוריום (הנהלה) של הטכניקום בברלין החליט שכל המדעים הכלליים בבית הספר הריאלי ובטכניקום בחיפה לא יילמדו בעברית כי אם בלשון זרה. החלטה זו היא התנקשות בנפש האומה העברית ואנו חושבים אותה לאסון לאומי.

אין אנחנו מתנגדים ללמוד לשון זרה איזו שהיא על בוריה בבתי הספר העבריים בארץ ישראל, אבל אין הלשון הזרה רשאית לתפוס מקום שפת ההוראה, כשם שאין לה זכות זו בבית הספר של כל עם ועם.

דור שלם עבד בעד תחיית שפתינו בתור שפת בית הספר ושפת החיים ואנחנו לא ניתן להעבירנו על לשוננו כשם שלא ניתן שיעבירונו על דתנו.

הלשון היא נשמת העם: תחיית שפתנו היא יסוד הכרחי בתחיית עמנו.

כדי שאחרים יכירו בזכות לשוננו, נחוץ שעם ישראל יגן על שפת ישראל ויביא אותה לידי שלטון גמור בכל בתי הספר של ארץ ישראל.

הלשון העברית, שהיא הקשר הטבעי בין כל בני עמנו, מחייבת להיות שפת הלימודים בכל בתי הספר שלנו, בין של חרדים ובין של אינם חרדים.

השפה העברית קדושה לנו ואנו נילחם בעדה כאשר נלחמו אבותינו בכל זמן בעד קודשי האומה.

(יו"ר אגודת המורים - ד"ר לוריא. ועד הלשון, א' בן יהודה. הועד לחינוך העברי בארץ ישראל)

1. על פי גילוי הדעת, מהם חשיבותה ומקומה של השפה העברית בארץ? העתיקו את הביטויים לכך.

2. כותבי גילוי הדעת השתמשו במונחים הלכוחים מן היהדות, ומשווים את מלחמת השפות למצב שבו נדרש אדם למסור נפשו על יהדותו. העתיקו ביטויים אלה, וחישבו: מה ניתן ללמוד מכך על אופיו של היישוב החדש?

משלא נתקבלה דרישתם, התפטרו נציגי ההסתדרות הציונית מהנהלת הטכניון. השמועות על התפטרותם גרמו לסערה ביישוב החדש. גם חברי בית המדרש למורים בירושלים דרשו שימוש בעברית, ותבעו מהנהלה להפוך את השפה העברית לשפת ההוראה במוסד החדש במקום הגרמנית. משדחתה ההנהלה את תביעתם, פתחו המורים והתלמידים בבתי הספר של החברה בשביתה. מבית המדרש למורים התפשט המאבק לשאר חלקי הארץ. בראש המאבק עמדה ההסתדרות המורים הארץ ישראלית. נערכו עצרות מחאה והושבתו מוסדות חינוך רבים. מרבית התלמידים והמורים הצטרפו לשביתה, עד שב-1914 נאלצה חברת 'עזרה' להיכנע.

על אף הסכמתה של החברה לסגת מעמדתה הקודמת, לא פסק המאבק. עתה דרשו אנשי היישוב החדש, כי שפת ההוראה השלטת בכל מוסדות 'עזרה' בארץ, ולא רק בטכניון, תהיה עברית, בעוד הגרמנית תילמד כשפה זרה בלבד. על המוסדות הוכרז חרם, והמורים השובתים הקימו בתי ספר חלופיים, שבהם תמכה ההסתדרות הציונית.

כתוצאה ממלחמת השפות, קמה בארץ מערכת חינוך עצמאית, שאינה נתמכת על ידי אפוסטרופסות זרה. העברית הפכה לשפה השלטת במערכת החינוך, וההסתדרות המורים הארץ ישראלית תפסה מקום מרכזי בשדה החינוך.

היה זה המאבק המאורגן הראשון שאליו התגייס היישוב החדש. המאבק הוכרע בניצחון מרשים. מעבר לניצחון בהנחלת השפה במוסדות החינוך, הגבירה מלחמת השפות את כוחו ואת ליכודו הפנימי של היישוב החדש.

החרם, יחד עם פריצתה של מלחמת העולם הראשונה, דחו את הקמת הטכניון, והוא נפתח לבסוף רק בשנת 1925 (תרפ"ה). שפת הלימוד במקום הייתה עברית, על אף הקשיים הרבים ללמד הנדסה ומדעים בשפה זו. מלחמת השפות הסתיימה בניצחון מוחץ לעברית בדרך להפיכת העברית לשפת היישוב.

33. סוגיית הצביון הדתי של הישוב

ערב העלייה הראשונה היה היישוב הארץ ישראלי שומר מצוות באדיקות. גם עולי העלייה הראשונה היו דתיים ברובם הגדול, ובשל כך היה ליישוב החדש צביון דתי מובהק בראשיתו. במהלך השנים התחולל בו תהליך חילון. גורמים מזרזים לכך היו מערכת החינוך בריכוזי היישוב החדש שעליהם למדנו לעיל, שהנחילה לעתים מסרים חילוניים, ופיתוחה והפצתה של תרבות עברית חילונית על ידי חלק מבני העלייה השנייה.

בסעיף זה נלמד על ארבעה נושאים הקשורים לצביון הדתי של היישוב החדש: פולמוס השמיטה ופולמוס גדרה, מינוי הרבנים קוק ועוזיאל ביפו, ועל הניסיונות לקירוב חילוניים לדת במסע הרבנים למושבות.

פולמוס גדרה - היחס לחילונים

כאמור, בשנותיה הראשונות של העלייה הראשונה היה למושבות צביון יהודי דתי. בתקנוני המושבות החיוב לשמירת מצוות נזכר בפירוש. נראה לדוגמה חלק מתקנון המושבה ראש פינה משנת 1883 (תרמ"ג):

בני החבורה מחויבים לעבוד בכל יכולתם ובכל נפשם לטובת הכלל ולטובת רעיון ישוב ארץ ישראל, ולהתהלך לרוח תורתנו, דתנו הקדושה ולאום ישראלי [...] כל בני המושבה מחויבים לקיים כל מצות התלויות בארץ אם לא בהיתר הרבנים וגאוני הדור. כל סכסוך דברים אשר פרץ בין בני העדה עד הועד יוגש והמה יפשרו ביניהם על פי דין תורה.

(מ"ד שוב, זכרונות לבית דוד, תשל"ג, עמ' פא-פח)

יוצאי דופן היו אנשי ביל"ו, ראשי תיבות של "בית יעקב לכו ונלכה".* תנועת ביל"ו הוקמה ברוסיה, וקראה לעלייה לארץ ישראל, לעבודה ולשיתופיות. 14 מתוך כמה עשרות חבריה עלו לארץ בשנת תרמ"ב (1882). גם מבני הארץ הצטרפו מעטים לתנועה, והיא מנתה 48 חברים בשנת 1884. הביל"ויים נטשו את אורחות החיים הדתיים, ואימצו לעצמם תפיסה לאומית-חילונית. הם ניסו לעבוד כפועלים בראשון לציון, אך בגלל השמועה על היותם חילונים, אנשי המושבה לא היו מעוניינים כי אלה יתיישבו במושבתם, וכך נאלצו הביל"ויים לחפש מקום אחר להתיישבות. בסופו של דבר, בסיוע חיבת ציון הם הקימו ב-1885 (תרמ"ה) מושבה משלהם: גדרה.

חברי ביל"ו בראשון לציון

המושבה גדרה 1889 (תרמ"ט)

* חלק מפסוק ט בישעיהו פרק ב.

* ראו עליו מסורת ומהפכות עמ' 268.

התערבותם של בני היישוב הישן בנעשה במושבות החדשות, שאליהן התנגדו, מלמדת שהם לא ויתרו על הניסיון להשפיע על הצביון הדתי של כלל היישוב היהודי בארץ ישראל. כך, למשל, כתב בן היישוב הישן זיסקינד שחור בשנת 1887 (תרמ"ז) במכתב לנצי"ב מוולוז'ין:

בני גדרה [...] פוקרים ומחללים שבת, ונח לה לארץ אבותינו להיות מעון תנים ובנות יענה מלהיות מערת פריצים [...] ומצווה רבה לראשי חובבי ציון הישרים בליבותיהם לבער הרעה מקרב הארץ.

(בתוך: א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חייבת ציון ויישוב ארץ ישראל, ב', תרפ"ה, עמ' 348-350).

משמעות הדרישה הייתה פירוק המושבה, מאחר שהאדמות היו שייכות לחיבת ציון.

בתנועת חיבת ציון נחלקו הדעות. היו שחלקו על עצם הדרישה מבני המושבות להקפיד על שמירת מצוות. שמירת מצוות, לשיטתם, הייתה עניין פרטי שבין אדם לעצמו. לעומת זאת, היו שדרשו לגרש את בני המושבה ולהושיב בה במקומם שומרי תורה ומצוות, מאוחר יותר חזרו בהם רבני התנועה, כולל הרב מוהליבר* והנצי"ב מוולוז'ין, מדרישה זו. אחרים ביקשו לאחוז בדרכי שלום, ולשכנע את בני המושבה לשמור מצוות, לכל הפחות בפרהסיה (=ברשות הרבים). בין האחרונים היה הרב אליאשברג, שטען גם כי אי אפשר לדרוש מהם לקיים מצוות באדיקות, ודי שיקיימו את עיקרי המצוות. הוויכוח עורר הדים רבים בעיתונות היהודית באירופה, וכונה 'פולמוס גדרה'. לבסוף הציע מזכיר חיבת ציון, פינסקה, לשלוח ממונה מטעם חובבי ציון שישגיח על התנהלות המושבה. הנצי"ב והרב מוהליבר תמכו בהצעה והיא התקבלה. השליח שנבחר היה יחיאל מיכל פינס. הוא שכנע את הביל"ויים לקבל על עצמם אורח חיים דתי, ולו למראית עין, והם נענו לבקשתו.

** ראו עליו מסורת ומהפכות עמ' 268.

מקור ב': שמואל יוסף פיין, מראשי חיבת ציון

ינוחו נא הרבנים מזעמם ולא יוסיפו לבקש תחבולות מתחבולות שונות אשר אין הדעת סובלתם. כי איך יעלה על הדעת ואיה המשפט לגרש את האנשים אשר נתנו את נפשם על דבר היישוב ונשארו וסבלו עמל וחרפת רעב זה ימים רבים בשביל חשד שאינם שומרים את התורה כהלכה, ולהושיב אנשים אחרים תחתיהם, אנשים אשר לא למדו עוד לדעת את משפט עבודת האדמה.

(בתוך: א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון ויישוב ארץ ישראל, ב', תרפ"ה, עמ' 402)

מקור ג': הרב מרדכי אליאשברג, מרבני חיבת ציון

'יתמו חטאים' כתיב, ולא חוטאים, ועלינו לרפא חולי הנפש ברפואת תעלה, ולהחזיר הרע לטוב במקל נעם, ולא להכרית איברים כרופא כירורגי או לבוא עליהם במקל חובלים חלילה [...] רק שיהיו בני גדרה שומרי תורה ומצוות שמחויבים בהם כל ישראל כמו אנשים פשוטים [...] ולא לעשותם שומרי תורה על פי מידת חסידות קדושה [...] שלא יכולים להתנהג בהם אלא תלמידי חכמים שתורתם אומנותם [...] ואין לנו להעמיד עליהם יותר מדי.

(בתוך: אהוד לוי, מקבילים נפגשים, תשמ"ה, עמ' 107)

1. מהי הדילמה שעמדה בפני חיבת ציון בפרשת גדרה?

2. על איזו דרישה מבני גדרה הסכימו שלושת הדוברים?

3. האם לדעתכם דרישה זו הייתה יכולה לספק את היישוב הישן? נמקו את תשובתכם.

גדרה והביל"ויים לאחר הפולמוס

בעקבות הפולמוס, כפי שראינו, מונה יחיאל מיכל פינס למשגיח על הנעשה במושבה. פינס פעל בדרכי נועם, והביל"ויים השתכנעו שיש להוסיף לתקנון המושבה סעיף המחייב שמירת מצוות.

כאות הוקרה לפינס על עזרתו להם, בחרו הביל"ויים מגדרה לאמץ שיר שכתב כהמנון מושבתם:

חושו, אחים, חושו!	לא לנו המנוחה,	שאו נס ציונה
נרימה פעמינו!	לא לנו המרגוע	אל עירנו הממודה
טושו, אחים, טושו,	בארץ הקרונה	כי על כנפי יונה
לארץ אבותינו!	ושלטון האזור!	נעלה הרי יהודה!

עמדות שונות בפולמוס גדרה

מקור א': מכתב הרב מוהליבר לנצי"ב מוולוז'ין

לו היו בני ביל"ו עוזבים את הקולוניה (=המושבה), וילכו להם לחוץ לארץ, היה טוב מאוד [...] כי רק בני גדרה לבדם הם מושכים עליהם קו של חשד, עד כי גם הנדיב הידוע אינו רוצה להשגיח עליהם בחסדיו המרובים [...] עם כל זה חלילה לנו מליילך עמם בקרי, כי בלי ספק כשנאמר להם שיעזבו את מקומם וילכו להם באשר ילכו [...] יפנו לנו עורף ואז חלילה יפרצו את התורה בגלוי, על כן גם לפי דעתי טובה עצת הד"ר פינסקה למנות עליהם לראש ומנהל את הרב פינס, והוא יהיה המשגיח עליהם בחומריות ומוסריות, בתורה ודרך ארץ.

(בתוך: י"ל פישמן (עורך), ספר שמואל, תרפ"ג, עמ' עז, פה)

פולמוס השמיטה, 1888–1889 (תרמ"ח-תרמ"ט)

גיא אוני ופתח תקווה, שהוקמו בשנת 1878 (תרל"ח), ננטשו לפני ראשית השמיטה של שנת תרמ"ב (1881–1882), ולכן רק בשנת 1888 (תרמ"ח) נתעורר לראשונה פולמוס בנושא השמיטה. השנה הבאה, שנת תרמ"ט, הייתה שנת שמיטה, ועלתה השאלה כיצד יש לנהוג בעבודת האדמה במושבות בשנת השמיטה.

לפי התורה, בשנת השמיטה אין לעבוד את האדמה. מצוות השמיטה היא מצווה התלויה בארץ, ולכן היא מתקיימת רק בעת ישיבת עם ישראל בארץ. עד אז, מזה מאות בשנים, לא נלוותה לשמירת שנת השמיטה משמעות לאומית-כלכלית, משום שכמעט ולא היו בארץ יהודים עובדי אדמה. עתה, כאשר המושבות מתפרנסות רק מעבודת האדמה, עלה חשש שהשבתת החקלאות תביא לפירוקן של המושבות, לאחר שהאיכרים יוותרו בלא פרנסה במשך שנתיים, בשנת השמיטה ובשנה שאחריה, שלא יוכלו לזרוע לקראתה.

הברון רוטשילד פנה לחובבי ציון בדרישה שלא תיפסק העבודה בשמיטה, אחרת כל תרומתו למושבות תרד לטמיון. מנהיגי החילונים של חובבי ציון לחצו גם הם על רבני התנועה למצוא פתרון לסוגיית השמיטה, כדי שהאיכרים יוכלו להמשיך לעבד את אדמתם.

הרב שמואל מוהליבר, מראשי חובבי ציון, סבר כי ניתן למצוא היתר לעבוד בשמיטה. הוא ביסס את דעתו על השיטה שבזמן שרוב ישראל אינם על אדמתם, שמיטה היא מצווה מדרבנן. הוא הציע לערוך הסכם של מכירת הקרקע לגויים למשך שנת השמיטה. מכירה זו, בדומה למכירת חמץ, תאפשר להתיר את עבודת הקרקע המכורה, וזאת מכיוון שמצוות השמיטה מוטלת רק על קרקע השייכת ליהודי. ההיתר כונה **היתר מכירה**. את ההיתר ניסחו שלושה מגדולי הרבנים ברוסיה הצארית: הרב יהושע טרונק מקוטנה, הרב שמואל זנוויל מוורשה והרב יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, שנחשב כגדול הפוסקים.

הנצי"ב, שתמך בתנועת 'חבת ציון', חלק על היתר המכירה. הוא סבר ששמיטה בזמן הזה היא מדאורייתא, ועל כן המכירה לא יכולה להפקיע את קדושת הקרקע. עוד טען, שערכה של ההתיישבות בא לה מתוך שמירת המצוות התלויות בארץ, ועל כן לא ייתכן לקיים את ההתיישבות על ידי ביטול מצווה.

השאלה הובאה גם לפתחם של רבני היישוב הישן. בעוד רבני הספרדים, 'הראשון לציון' הרב יעקב שאול אלישר וה'ראשון לציון' הרב רפאל מאיר פניגל, תמכו בהיתר, רבני האשכנזים התנגדו לו. משני הצדדים עלו קולות שטענו כי מאחורי הוויכוח ההלכתי ישנן כוונות נסתרות שאינן קשורות לשמיטה: אליעזר בן יהודה טען כי הרבנים האשכנזים פוסלים את ההיתר בגלל רצונם בהרס המושבות. הרב מרדכי אליאשברג, מחובבי ציון, טען כי המתנגדים מן היישוב הישן היו ודאי מקלים בעניינים אחרים שבהם יש הפסד מרובה, אך כאן השיקול אינו הלכתי אלא נובע מחשש לביטול החלוקה, שהתמיכה ביישוב החדש פגעה בה. לטענתו, זו הסיבה לנכונותם של רבני היישוב הישן לפגוע במושבות החקלאיות. מן הצד השני, בכתבה בעילום שם בעיתון החבצלת נטען כי המושבות אינן בסכנת רעב, גם אם ישמרו את השמיטה, וכי הרבנים שקבעו את ההיתר הוטעו בהבנת המצב.

הברון רוטשילד, שמרבית המושבות היו בחסותו, דרש מהאיכרים התלויים בתמיכתו לעבוד את אדמתם על פי תנאי ההיתר. הוא איים כי ישלול את התמיכה מאיכר שישבות בשביעית. מנגד, הכריזו מנהיגי היישוב הישן האשכנזי על הקמת קרן שתתמוך במתיישבים שישמרו את השמיטה.

משהגיעה שנת השמיטה, נהגו רוב האיכרים על פי ההיתר. דווקא איכרי גדרה נענו לבקשת פטרונם פינס ושבתו ממלאכת הקרקע. בחלק ממושבות הברון היו שניסו לשבות ממלאכה, אך בלחץ פקידי הברון נכנעו במהלך השנה, ושוב לעבד את אדמתם. מושבה אחת בלבד קיימה את השמיטה בלא ההיתר כלל, ואיבדה את תמיכת הברון באותה שנה, הלוא היא עקרון, מזכרת בתיה.

דברים שנאמרו במהלך פולמוס השמיטה

מקור א': רבני ירושלים

הודעה גלויה מהרב הגאון יהושע לייב דיסקין ומהרב הגאון הגדול מוריגו שמואל סלאנט ומשני בתי הדין אשר בעיר הקדש ירושלים: יען קרבה שנת השמיטה לבא [...] לזאת מודיעים אנו ליושבי הקולוניות (מושבות) כי אין שום היתר לחרוש ולזרוע ולקצור ולנטוע, הן על ידי עצמו, והן על ידי נכרי [...] אנחנו כולנו תומכים ובטוחים כי שמיטת הארץ תהיה לברכה, ולמותר ייחשב להודיע חומר עונש עוון חילול השמיטה ושכר השומרה כהלכתה.

(“קול מהיכל”, כרוז של רבני ירושלים, ד' במרחשוון תרמ"ט).

מקור ב': הרב מרדכי גימפל יפה

על כל פנים בשמיטה הראשונה אשר זכינו למושבות, ולתת לנו יתד במקום קדשו, עלינו לצאת בעקבי אבותינו ורבותינו, עולי הגולה, שקבלו עליהם המעשרות אף שנפטרו, ובאלה ושבועה קיימו וקבלו עליהם את המעשרות והשמיטות.

(בתוך: א' דרויאנוב, כתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ ישראל, ג, תרע"ט, עמ' 890)

מקור ג': הרב אליאשברג

באם אפשר להתיר, אז עלינו להשתמש בהיתר מכירה זה במלואו. כי לדעתי בדבר כזה, כשכל כלל האומה בסכנה וכל היישוב מתנועע על המשקל לקיום או לחורבן, חלילה לנו מלהסס. אם נראה על פי דברי תורה שיש אפשרות להקל, אין לנו רשות להחמיר. אין לנו רשות לעשות עסק ומסחר בעניין יישוב ארץ ישראל, אשר כל תקוותינו ועתידנו תלויים בו.

(בתוך: יהודה אפל, בתוך ראשית התחיה: זכרונות וכתבים מימי חובבי ציון ברוסיה, תרצ"ו, עמ' 284)

מקור ד': אהוד לוז (חוקר)

ההנהגה של חובבי ציון [...] חיפשה פשרה כדי לאפשר את המשך שיתוף הפעולה. ואמנם הודות למאמציה הושגה פשרה הלכתית [...] למרות שביתת הנשק שהושגה, כרה הפולמוס תהום בין היישוב הישן לחדש, תהום שקשה ביותר היה לגשר עליה [...] הפולמוס הגביר את הססנותם של רבנים כלפי רעיון היישוב, וחזק את נטייתם להימנע מהכרעה בדבר השנוי במחלוקת. מי שהסתייגו מיישוב הארץ, מצאו עתה חיזוק לעמדתם. כמה מגדולי הרבנים ברוסיה [...] התרחקו באופן מוחלט מן התנועה בעקבות הפולמוס.

(אהוד לוז, מקבילים נפגשים, תשמ"ה, עמ' 111-112)

1. עיינו במקור א' והסבירו מדוע לפי רבני ירושלים אין צורך ב'היתר מכירה' לקיום החקלאות במושבות?
2. מה המשותף לעמדת רבני היישוב הישן ולעמדת הרב גימפל יפה (במקור ב') ומה השונה ביניהן?
3. מהו נימוקו העיקרי של הרב אליאשברג (מקור ג') בעד ההיתר? על פי תשובתכם, נסו להסביר מדוע גם נושא השמיטה הפך למאבק בין היישוב הישן לחדש?
4. כיצד השפיע הפולמוס על היחסים בין היישוב הישן לחדש על פי דברי אהוד לוז (מקור ד')?

פולמוס היתר המכירה לאחר תרמ"ט (1888-1889)

בשמיטות הבאות (תרנ"ו, תרס"ג), לאחר הפולמוס, שוב נערך היתר מכירה. הרב קוק, שהתמנה מאוחר יותר לרבן של יפו והמושבות, תמך בהיתר, מתוך חשש שבלעדיו המושבות יתמוטטו. מאז הפך היתר המכירה למזוהה עמו אף שהוא לא חידש אותו ורבים היו הרבנים שתמכו בו, ביניהם חכמי העדה הספרדית.

מינוי רבנים ביישוב החדש

מינוי הרבנים ביישוב החדש היה חלק מהמאבק על אופי (צביון) היישוב היהודי בארץ. אנשי היישוב הישן רצו שכל רבני היישוב החדש יבואו מקרבם, כדי להשפיע עליו. לכן כשהיישוב החדש מינה רבנים משלו, היה בכך צעד נוסף בהפרדה בין חלקי היישוב במתן מענה לסוגיות החדשות שעלו עם תחילת התהליך של שיבת ציון החדשה. מעתה שומרי המצוות מן היישוב החדש, לא היו תלויים עוד בפסיקות ובהדרכות של רבני היישוב הישן, שיעדי היישוב החדש לא היו כשרים בעיניהם.

המינוי הרבני העירוני הראשון ביישוב החדש היה ביפו. יפו במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 הייתה עיר מגוונת מאין כמותה: אשכנזים לצד ספרדים, יישוב ישן לצד יישוב חדש, ערבים לצד יהודים. לעיר יפו הייתה חשיבות רבה מאחר שהייתה שער הכניסה לארץ, עולים רבים התיישבו בה, ובהדרגה שינתה פניה והפכה לעיר המייצגת בעיקר את היישוב החדש. בעיר נוסדו בית הספר העברי הראשון ובית החרושת העברי הראשון.

גידול הקהילה האשכנזית ביפו הביא לצורך למינוי רב אשכנזי ראשון לעיר. לתפקיד מונה בשנת תרמ"ו 1886 הרב נפתלי הרץ הלוי. הוא היה מרבני ירושלים, בן היישוב הישן, ואמונתו לא שיקפה את הציבור שאותו ייצג ביפו (לדוגמה, בפולמוס השמיטה הוא התנגד להיתר המכירה).

הרב הרץ הלוי נפטר בשנת 1902 (תרס"ב). שנתיים לאחר פטירתו, הוזמן הרב קוק לכהן כרבן האשכנזי של יפו ומושבות יהודה, כלומר, הרב המרכזי של היישוב החדש. הוא הגיע ארצה לאחר עשרים שנות רבנות בקהילות ליטא, ושמו כבר נודע לציבור בארץ הן כגדול בתורה והן כתומך (אם כי מסויג) בלאומיות היהודית החדשה. קבלת הפנים שנערכה לו בהגיעו ליפו, בכ"ח באייר תרס"ד (1904), הייתה אירוע יוצא דופן שכן השתתפו בו הן בני היישוב הישן והן החדש וכולם קיבלו את בואו של הרב בברכה ובתקוות לפתרון הפלגנות שממנה סבלה העיר. ביוזמת האדר"ת, הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים (1845-1905), מרבני ירושלים ואבי אשתו הראשונה של הרב קוק, שנפטרה בצעירותה, הנהגת היישוב הישן הכריזה כי כל הבעיות ההלכתיות שיתעוררו במושבות יהיו מעתה תחת פיקוחו של הרב קוק: "אנו וכל בית ישראל סומכים עליו ומחזקים ידו בכל תוקף".

הרב קוק בחר להיות מעורב בכל סוגיה ציבורית שהתעוררה ביישוב החדש. הוא היה שותף בתחומים רבים: הוא בנה את התשתית הדתית של יפו המתחדשת, עמד בראש בית הדין ביפו וניסה להתמודד עם הפלגנות ביישוב האשכנזי בעיר. כמו כן, עסק בהקמת מערכת חינוך דתית ביפו ובמושבות, והרבה לפרסם מאמרים וללמד שיעורים. בכל הקשור לניסיונות קירוב בין דתיים לחילונים, השתתף באירועים ובטקסים שקיים היישוב החדש, גם במקומות שבהם לא הסכים עם הנעשה, והיה מעורב אף בשאלות הביטחוניות שהטרידו את היישוב.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865-1935, תרכ"ה-תרצ"ה) - נולד בקורלנד שבאימפריה הרוסית (כיום לטביה), למד בישיבת וולוז'ין והיה הרב של קהילת בויסק בליטא. עלה ארצה בכ"ח אייר תרס"ד (1904) והחל לשמש בתפקיד רבה של יפו והמושבות. בשנת 1914 (תרע"ד) יצא לכנס העולמי של אגודת ישראל בגרמניה כשל רצונו לקרב את החרדים למפעל הציוני. בגלל מלחמת העולם הראשונה לא היה יכול לשוב ארצה. בארבע שנות המלחמה הוא שהה בשווייץ ובאנגליה, ושם פעל כדי לסייע ליישוב בארץ. הוא הסכים להתמנות לרב קהילה בלונדון, כתנאי שיחזור ארצה מיד כשיתאפשר. בסיום המלחמה חזר ארצה. ב-1919 מונה לרב הראשי האשכנזי לירושלים, וב-1921 לרב הראשי האשכנזי לארץ ישראל. ב-1924 ייסד בירושלים את הישיבה המרכזית העולמית - הישיבה הציונית הראשונה בארץ ישראל (המכונה כיום "מרכז הרב"). נפטר בג' באלול תרצ"ה ונקבר בהר הזיתים.

מאמר הדור/ הרב קוק

דורנו, הוא דור נפלא, דור שכולו תמהוץ.
קשה מאד למצא לו דוגמא בכל דברי ימינו.
הוא מורכב מהפכים שונים, חושך ואור משמשים בו בערבוביה.
הוא שפל וירוד, גם רם ונשא;
הוא כולו חייב, גם כולו זכאי.
אנחנו חייבים לעמוד על אופיו למען נוכל לצאת לעזרתו.
בכל הזמנים ובכל הדורות אנחנו רואים,
בדור שהוא מלא פרצות, הפרצות עוברות על פני כל חוגו המוסרי לכל צדדיו.
דור שוכח אלוהים גם כן דור סורר ומורה, זולל וסובא [...]
מוזר הוא הדור הזה, שובב הוא, פראי הוא אבל גם נעלה ונשא [...]
נמצא כי מעבר מזה "חוצפא ישגא, אין הבן מתביש מאביו, נערים פני זקנים ילבינו",
ולעומת זה - רגשי החסד, היושר, המשפט והחמלה עולים ומתגברים,
הכח המדעי והאידיאלי פורץ ועולה.
חלק גדול מהדור הצעיר איננו חש כל כבוד לכל מה שהורגל,
לא מפני שאופלה [הפכה לאפלה] נפשו,
לא מפני שנשפל מאותו הגבול [...]
כי אם מפני שעלה עד המקום,
שלפי אותו הצביון שהורגל בו עד כה שיביט על ידו על החק והמשפט,
על המסורת והאמונה בכלל, על כל טהור וקדוש [...]
עד שנדמה לו שהכל הוא שפל הרבה מערכו.
הבה נכין לו הדרך, נראה לו את מבוא העיר,
למען יוכל למצא את הפתח.
נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש דוקא בגבול ישראל [...]

(מתוך: אדר היקר ועקבי הצאן, תשכ"ז, עמ' קט)

1. לפי הרב קוק, מה הם המאפיינים הייחודיים לדורו?
2. מדוע הרב קוק העריך את בני דורו?
3. איך מסביר הרב קוק את העובדה שהדור לא חש כבוד לחלק מקודשי ישראל?
4. כיצד לדעתו יש לנהוג כלפי דור זה?
5. מה ניתן ללמוד ממאמר הדור על יחסו של הרב קוק לאנשי היישוב החדש?

ב-1911, כשבע שנים אחרי מינוי הרב קוק, ביקשו כלל תושבי יפו מן השלטונות העות'מאניים שלצדו של הרב קוק ימונה גם לעירם 'חכם באשי', נוסף לזה שבירושלים, כדי שגם ליישוב החדש יהיה ייצוג בפני השלטונות העות'מאניים.

הרב בן ציון עוזיאל מונה לתפקיד, וזכה לשיתוף פעולה מהרב קוק. השלטונות העריכו את הרב עוזיאל ושמרו עמו על קשרים טובים, דבר שעזר ליישוב. הרב יזם הקמת שתי שכונות חדשות ביפו: שבת אחים ומשכנות ישראל. נוסף לכך, פעל לחיזוק החינוך הספרדי ולימוד התורה ביפו, ייסד את תלמוד תורה 'שערי ציון' בעיר ולימד בו שיעורים.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל (1880-1953, תר"מ-תשי"ג) - נולד בירושלים. מצד אמו היה נצר לשושלת רבנים גדולה. בנעוריו למד את כתבי רבי יהודה אלקלעי, ממבשרי הציונות, והם שגרמו לו להאמין שהציונות היא המעשה הנכון על פי התורה ולהצטרף לתנועת המזרח. אף שהתייתם בגיל צעיר ופרנס את כל משפחתו, הצליח לגדול בתורה וכבר בגיל 20 מונה לרב בשיבת תפארת ירושלים. בשנים 1911-1921 היה חכם באשי של יפו. בזמן מלחמת העולם הראשונה גורש לזמן מה מהארץ. לאחר המלחמה שב לארץ וב-1921 התמנה לרבם של יהודי סלוניקי. ב-1923 שב לארץ ומונה לרב הספרדי הראשון של תל אביב-יפו. בשנת 1939 הוכתר כראשון לציון, רבה הספרדי של ארץ ישראל, תפקיד שבו המשיך לכהן גם לאחר הקמת המדינה עד לפטירתו.

שליחותו של הרב עוזיאל לאחר גילוי מחתרת ניל"י

בשנת 1915 הוקמה במושבה זכרון יעקב מחתרת ניל"י ("נצח ישראל לא ישקר") שמטרתה העיקרית הייתה לשמש רשת ריגול שתסייע לבריטים לכבוש את הארץ מידי העות'מאנים. לאחר שנתיים של פעילות נחשפה המחתרת, חלק מחבריה הוצאו להורג ואחרים נאסרו. זעמם של העות'מאנים היה רב, והם טענו שהיישוב היהודי בארץ חשוד כולו בבגידה וייענש על כך. על רקע זה נשלח הרב עוזיאל לשליחות מסוכנת:

בשנת תרע"ז (1917) גבר הפחד שמא העריצים התורכיים יקיימו את איומיהם ויעשו ליישוב מה שהם עשו לארמנים: יערכו טבח איום. מר יוסף שפרינצק, ממנהיגי 'הפועל הצעיר' בזמן ההוא ולימים יושב ראש הכנסת, מספר בזכרונותיו, שהציע לשלוח אל ג'מאל-פחה* משלחת של החכם באשים בירושלים, חברון וטבריה [...] בלתי חשודים בעיני השלטונות על 'בגידה', והם ינסו להכחיש לפניו את העלילה, שכאילו שאיפת היהודים לעלות ציונה מכוונת לגרש את התורכים מהארץ. כיוון שהיה קיים מגע רופף בין היישוב החדש לבין החכם באשים, רובם רבנים זקנים, הוחלט, שהמעורר והמתווך יהיה החכם-באשי מיפו, ציוני נאמן [...] אך היה קיים חשש, שהשתתפותו במשלחת עלולה לסכן את חייו [...]

* ג'מאל-פחה = במלחמת העולם הראשונה היה שליט מחוז סוריה, שכלל גם את ארץ ישראל. היה בין האחראים לטבח העם הארמני.

מר שפרינצק מספר: "לרגע נקפני לבי על מזימתי להכניס את האיש הזה להרפתקה מסופקת, ואולי גם מסוכנת בתוצאותיה. אולם מה רבה היתה התרגשותי למשמע תגובתו המהירה והנלהבת: זוהי שליחות נעלה למען העם ויש לקיימה מיד; תהינה התוצאות אשר תהינה - חובה לקיימה! הוא מצידו מוכן ומזומן לקיים מצווה זו שהיא בבחינת קידוש השם [...] במבוכה קלה הוסיף: אינני דואג למה שיקרה לי. גם לגרדום הנני מוכן למען ציון."

[שבתי דון יחיה, הרב ב"צ עוזיאל, תשט"ו, עמ' 62-63]

ניסיונות לקירוב חילונים: מסע הרבנים למושבות

תהליך החילון בארץ ישראל החל עוד במהלך שנות העלייה הראשונה, והתגבר בקרב היישוב החדש עם הגעת צעירי העלייה השנייה, שאימצו לעצמם אידיאולוגיה סוציאליסטית-חילונית, ופיתחו התנגדות עזה לאורח החיים הדתי. רבים מבני הדור השני במושבות נטשו את אורח החיים הדתי של ההורים.

אם בתחילת התקופה, בפולמוס גדרה, הוסכם על כולם שעל בני המושבה לקיים מצוות בפרהסיה, הרי שבשנות העלייה השנייה הפכה ההוויה החילונית למקובלת ואפילו לרווחת ביישוב החדש. על רקע זה התעצם הריחוק בין היישוב הישן ליישוב החדש. מנהיגי היישוב הישן לא יכלו לתת לגיטימציה לחילוניות, ולכן הסתייגו מכל פעולות היישוב החדש.

כפי שראינו קודם, לרבני יפו, בשונה מרוב רבני הארץ שבאו מתוך היישוב "הישן", היה יחס חיובי כלפי הציונות והיישוב החדש. הרב קוק, רבה האשכנזי של העיר, היה גם רבן של מושבות יהודה, והתאמץ לשפר בהן את מידת קיום המצוות. אך למושבות הגליל לא הגיע, בגלל המרחק הרב. הרב ייחס ערך תורני גדול ליישוב הארץ, בשל כך נטה לחפש פתרונות לשאלות הלכתיות שעוררו ענפי החקלאות במושבות. גם בנוגע לחלוצים עצמם, הוא הפריד בין הערכה למסירות נפשם בבניין הארץ לבין הביקורת על אורח חייהם החילוני.

בחורף תרע"ד (1913) יזם הרב קוק מסע רבנים למושבות ולחוות ההכשרה בגליל. על פי בקשתו, הצטרפו למסע רבנים נוספים, והוא מנה בסך הכול שמונה אנשים, וביניהם הרב יוסף חיים זוננפלד, מנהיג יוצאי הונגריה בירושלים, ומגדולי המתנגדים לציונות. במהלך המסע ביקרו הרבנים ב-26 יישובים בצפון הארץ, מחדרה ועד מטולה.

מטרת המסע הייתה כפולה: מצד אחד לחזק את שמירת המצוות במושבות ובקבוצות, ומן הצד השני להפחית את העוינות בין היישוב הישן ליישוב החדש, על ידי מפגש ישיר.

הן האיכרים והן הפועלים שמחו על בואם של הרבנים וקיבלו את פניהם בכבוד. במושבות ביקשו מהרבנים כי ידאגו לשלוח להם משיגי כשרות ומלמדים, מאחר שמערכת החינוך שם נשלטה בידי פועלים, והרחיקה את הנערים מן התורה. במושבה זכרון יעקב סירבו הרבנים להיכנס לבית הכנסת עד שלא תועבר הבמה למרכז המבנה. עד אז הייתה הבמה בקדמתו

כמנהג הרפורמים, כפי שנבנתה שם בימי הפקידות. בקשתם נענתה. בקשותיהם מהאיכרים והפועלים* להתחזק בשמירת מצוות, למנות לילדיהם מורים דתיים ולהקפיד על כשרות ומצוות התלויות בארץ נענו בהבטחות שאכן ישתדלו לנהוג כך.

במרחביה התריס פועל כלפי הרבנים כי אין להם עניין בהשפעתם הרוחנית. הרב קוק ענה לו על כך: "לא באנו להשפיע, באנו להיות מושפעים מגודל מסירות הנפש שלכם".

המסע אמנם הביא לקירוב לבבות בין רבני היישוב הישן לאנשי היישוב החדש, אך את שמירת המצוות ביישובים הוא לא הצליח לשנות. לאחר שנסתיים המסע ביקש הרב קוק לשמור על קשר קבוע בין הרבנים ליישובים, אלא שחודשים מעטים לאחר מכן פרצה מלחמת העולם הראשונה, והרב קוק, ששהה בחו"ל עם פרוץ המלחמה, לא היה יכול לחזור. אחרי שובו ערך הרב קוק מסעות נוספים, אך מעתה לא הצטרפו אליו עוד רבני היישוב הישן. המחנות המשיכו להתרחק אלה מאלה, הפועלים לא חזרו בהם מדרכם החילונית, וההתיישבות היהודית בארץ בכללה הלכה והתרחקה מן הדת.

מסלול מסע הרבנים תרע"ד (1913)

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 219.

מסע הרבנים בעיני הרבנים ואנשי המושבות

מקור א': מזכרונות תושב מרחביה

יום אחד קיבלנו במפתיע ידיעה מעפולה* כי הגיעו הרבנים ועתה הם מחכים בתחנה שנבוא ונסיעם למרחביה. בלית ברירה שיפצנו מיד את אחת העגלות שהיו עסוקות בהובלת זבל, ניקינו אותה וריפדנו בקש ובשקים ויצאנו לעפולה. בכלי רכב זה הסענו את האורחים למרחביה. הבענו להם את צערנו על שלא היה סיפק בדינו - בזמן הקצר שעמד לרשותנו מאז קיבלנו את ההודעה על בואם במפתיע - להכין להם כלי רכב נאה יותר, ואתם הסליחה.

בתשובה להתנצלות זו השמיץ הרב קוק זצ"ל נאום נלהב, שארך כשעה, ובו הביע את אושרו הרב על הזכות הגדולה שזכה בפעם הראשונה בימי חייו לנסוע בעגלתם של עמלים יהודים בארץ אבות. הנאום צלל לעמקי ההיסטוריה הישראלית, דיבר בשבחה של עבודת האדמה ובשבח תולדותיו המקודשות של עמק יזרעאל זה, שראשונים יצאנו לגאלו משממתו בת האלפיים. בהתרגשות עצומה הזכיר כי במקום הזה חיו אבות אבותינו, יצרו חיים עבריים ושפכו את דמם, ועתה קמו בני בניהם של העברים הקדמונים וממשיכים במסורת ישראל.

סיים את דבריו בברכה נלבבת כי נזכה לחזות, בעינינו ממש, את הארץ כולה נגאלת ופורחת בעמלם של בני העם הנצחי. דברי הרב קוק זצ"ל עשו עלינו רושם עמוק, והרגשנו, תוך הערצה, כי אכן ראוי הוא לכתר התורה שלראשו.

משלחת הרבנים שהתה אצלנו כמה ימים ולילות, ובאחד מהם אף היו עדים להתנפלות על מרחביה. הסברנו להם כי בעיקר נוהגים הערבים להתנפל עלינו בלילות שבת ומשום כך עלינו לצאת להגנת הרכוש והנפש. ביקשנו מהם תשובה ברורה אם נוהגים אנו כהלכה. הרב קוק השיב לנו בניחותא ובהכרה עמוקה כי אם אמנם בטוחים אנו שיש כאן עניין של פיקוח נפש, מחובתנו להגן על המקום [...] ואילו הרבנים רוזנפלד ויאדלר נמנעו מלהביע דעתם [...]

מאז עקב הרב קוק זצ"ל אחר התפתחות המקום, ואנשי מרחביה, שהיו ברובם רחוקים מעניינים שבמסורת, רחשו לו הוקרה עמוקה.

[מזכרונות גרשון גפנר, בתוך: ש. גדון (עורך), **מרחביה תרע"א-תשל"א 1910-1970**, עמ' 16-17]

מקור ב': זכרונות הרב יאדלר - מרבני המסע

והיה כבוד הרבנים בנסיעה זו ככבוד מלכים [...] ביום בא הרבנים תקעו בחצוצרות כדרך שהיו קוראים לאסיפה והיו האנשים מתקבצים בבית המדרש [...] ואחר כך עולים הרבנים לדרוש. זה בעניין שמירת השבת וזה בעניין חינוך הבנים והבנות, וזה בעניין טהרת המשפחה וזה בעניין המצוות התלויות בארץ [...] ואיני יכול להעלות על הכתב גודל ההשפעה לחיזוק הדת שהשפיעה נסיעת הרבנים זו בכל ארץ ישראל. ומה אספר, כי בכל מקום בואנו היו עושים כעין יום טוב עד שהיו כולם בטלים ממלאכתם והיו אומרים, מי ייתן לנו ביקור הרבנים כגון זה לכל הפחות פעם אחת בשנה. כי ראיית פני הרבנים עשה עליהם רושם בל ימחה [...] אשרי עין ראתה כל אלה.

[הר' בן ציון יאדלר, **בטוב ירושלים**, תשכ"ז, עמ' קפא-קפז]

1. עיינו במקור א' והשיבו על השאלות:

2. א. מה הייתה תגובתו של הרב קוק להתנצלות פועלי מרחביה על עגלת הזבל שבה אספו אותם?

2. ב. מה ניתן ללמוד מכך, ומדברים נוספים שהזכרנו על אודות ביקורו במקום, על יחסו לבני הקבוצות?

3. הפועל ממרחביה מספר כי שאלו את הרבנים אם מותר לצאת להגנת היישוב בשבת. הדבר תמוה, מאחר שמדובר בפועלים שאינם שומרי מצוות, שלא נהגו להתייעץ עם רבנים על אורחות חייהם. חישבו, מה רצו הפועלים לברר בשאלה זו, ומה הייתה לדעתכם מסקנתם מן התשובה?

4. מחבר מקור ב', הרב בן ציון יאדלר (1871-1962, תרל"ב-תשכ"ב), היה רב ירושלמי בן היישוב הישן, שנהג להסתובב בערים ובמושבות ולדרוש על חשיבות שמירת המצוות במטרה לעורר אנשים לתשובה. מה הרושם העולה מדבריו על אודות הצלחת המסע וכן בעניין יחסם של בני ההתיישבות לרבנים? מה ניתן להסיק מכך על חשיבות המסע?

סעיף 4: היחסים בין העדות: התימנים במושבות וביישובי העלייה השנייה

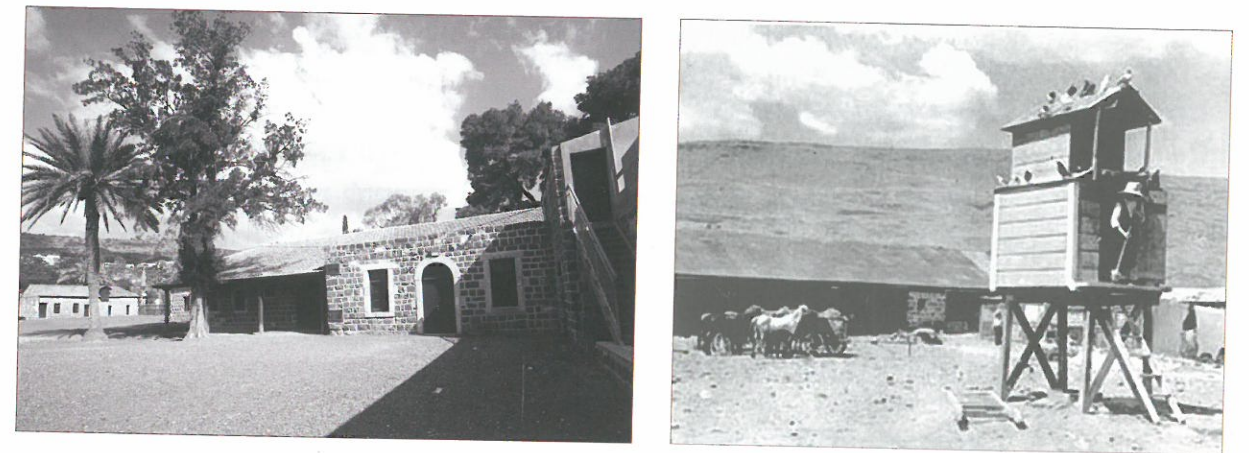
למדנו בסעיף השני על עליית יהודי תימן בשנת 1881, "אעלה בתמר", ועל נטיית אנשי המושבות להעדיף את הפועלים התימנים על צעירי העלייה השנייה המהפכנים. על כן יזמו מנהיגי הפועלים ועסקני המשרד הארץ ישראלי עלייה מאורגנת מתימן מתוך תקווה שכך יוכלו להצליח בכיבוש העבודה מידי של הפועל הערבי.

פועלים תימנים בשנות העשרים

אך על אף האינטרס המובהק של היישוב בקליטת עולי תימן, בפועל היה יחסם של רבים מקרבו אל התימנים פוגע ומשפיל.

מקרה ניצול חמור במיוחד התרחש בחוות כינרת. ב-1912 נציגים מאגודת "השומר" הזמינו קבוצת משפחות תימניות שישבה בחדרה לעבור להתגורר בכינרת. הם הבטיחו שיספקו להם מגורים ועבודה. 14 משפחות הגיעו למקום. כפתרון דיוור ניתן להם בית המוטור, מבנה שאיבה ובו חדר גדול ושני חדרים קטנים נוספים. בגלל הצפיפות בנו לעצמם התימנים מבני טיט נוספים סביב אותו מבנה. סדר יומם של התימנים החל בתפילה בבוקר, אשר בסיימה יצאו לעבודה שכללה: עקירת עצי שיזף, נטיעת אקליפטוסים לייבוש הביצות, הכשרת הקרקע לחקלאות וגידול משק חי וצומח. כמו כן, עסקו התימנים בעבודה שכירה ובקבלנות בחוות כינרת, בביתניה, בדגניה ובכינרת המושבה, ואף עסקו בעבודות תשתית לתחנת החשמל בנהריים ובסלילת כבישים באזור.

חוות כינרת, אז והיום

התימנים סבלו ממחלות קשות, ובהן הקדחת, ומתמותה רבה, ומתוך המשפחות שהגיעו לכינרת נותרו רק עשר, אשר אף הן איבדו רבים מיקיריהן. אך תושבי כינרת לא התירו להם לקבור את מתיהם עם שאר מתי המקום, והוקצתה להם חלקה נפרדת בבית הקברות. בקשתם לבנות בתים נוספים ולהביא משפחות נוספות, כדי שיוכלו להתפלל במניין, לא נענתה במשך כל שנות שהותם.

בשנת 1929, לאחר 17 שנות מגורים במקום, החליטו תושבי כינרת כי אינם רוצים בהם עוד, ועולי תימן אולצו לעזוב את המקום. רובם בחרו להתיישב בכפר מרמורק, מושב העובדים התימני הראשון, סמוך לרחובות (כיום שכונה בעיר).

גם חלק מפועלי העלייה השנייה שדגלו בשוויון לא הוטרדו מאפלייתם של הפועלים התימנים. העובדה שהפועל התימני קיבל משכורת נמוכה משלהם נראתה להם סבירה, משום שסברו שהוא זקוק לתנאי חיים פשוטים משלהם. עם זאת, בעיתוני הפועלים באותן שנים אפשר למצוא לעתים ביקורת על אי-היחלצותם של הפועלים להגנה על התימנים.

מהו הרקע לניכור זה? ייתכן כי היו אלה השפה ואורחות החיים השונות, ייתכן כי השמירה הקפדנית על המצוות בתוך חברה שהולכת ומתרחקת מן הדת. כך או אחרת, רבים מבני היישוב לא חשו קרבה לתימנים והזדהות עמם, ולא ניסו לסייע להם ולהקל את קשייהם.

מכתב מכינרת

לפני שבועות אחדים נשלחו הנה מיהודה שש עשרה משפחות של יהודים תימנים [...]. שבורים ורצוצים מטלטולי הדרך, שארכו כשני חודשים, ומעונים ומדוכאים מלחץ הרעב, שלמרות היותם מטבעם רגילים בו, הייתה ניכרת עליהם הפעם השפעתו באופן גורא [...]. "אין כח" - קובל לפני יהודי "זקן" בן שתים עשרה שנה, יציר רזה, צנום ומצומק כגרגרת דרבי צדוק [...]. וקשה ומדכא מאוד היה הרושם הראשון שעשו החלוצים המשונים האלה על תושבי המקום... נראה היה [...] שאי אפשר בשום אופן לקוות לאיזו תוצאה ממשית מאותן הבריות, הפראיות למחצה [...].

ועומד אתה ומסתכל בקלסתר פניהם של אחינו לצרה אלה [...] מתבונן בשרטוטיהם, בתנועותיהם, ובכל עומק הצער, התוהה והפחד הנשקפים מהם, מחפש ומוצא פה ושם קו ידוע, תנועה ידועה, והקו והתנועה כל כך ידועים לך, כל כך קרובים ורחוקים ממך [...] ולאט לאט מיטשטש הרושם הלא נעים הראשון שעשו עליך אלה הערבים בעלי הפאות הארוכות, ורגש אחר, רגש חם של קרבה נפשית, של אח לצרה, ממלא את כל ישותך.

ויפה ומזעזע את הנפש כאחד היה הערב של קריאת מגילה. באותו ערב הזמינו אותם הפועלים לחדר האוכל הגדול שיקראו שם את המגילה [...] הנה קם החכם, יהודי זקן [...] והתחיל את התפילה הנהוגה אצלם לפני קריאת מגילה [...] ופתאום זרם של דמעות מתפרץ מעיניו והוא כולו רועד [...] מי ישער את סיבת בכייתו של אותו הזקן התמים? [...] אולי הרגש ניבא לו דווקא באותו רגע, שאף עתה, בנחלת אבותינו, בתוך ה"אחים בני איש אחד", אין דרכו סוגה בשושנים, ולא מעט עמל ותלאה, נדודים וטלטולים, נכונו לו עוד בעתיד.

[נכתב בעילום שם בעיתון הפועל הצעיר, 31.3.1912, עמ' 14]

1. מהי דמות העולה מתימן המשתקפת בעיני בן העלייה השנייה?
2. אילו תחושות עולות מדברי הפועל?
3. על התהום הפעורה בין התימנים לבין החלוצים האחרים ניתן לדעת כמעט רק ממקורות משניים, בהיעדר עיתונות תימנית מן התקופה. כתבו מכתב מאת אחד מעולי תימן המתאר לעיתון או למכריו בתימן את שאירע לו מאז הגיעו לכינרת.

לבוש מסורתי של כלה תימנית - אחד ממנהגים רבים הייחודיים לעדה זו.

התימנים הקימו שכונות נפרדות, הן בערים והן בפאתי המושבות, ולא השתלבו בחברת בני המושבות. כך הוקמו כרם התימנים סמוך ליפו, נחליאל ליד חדרה, שעריים ליד רחובות, מחנה יהודה ליד פתח תקווה ויעוד. סייעה לכך גם העובדה שעולי תימן נשארו נאמנים למסורת, ולא הושפעו מגל החילוניות ששטף את היישוב.

סעיף 5. דרכים שונות בבניין החברה והיישוב

כספי חלוקה מול פרודוקטיביזציה

כפי שראינו לעיל בסעיף א', כספי החלוקה סייעו מאוד לקיומו של היישוב היהודי בארץ ישראל. עם היווסדו של היישוב האשכנזי, נוספה לצורך הקיומי גם אידיאולוגיה: מרבית בני העדה האשכנזית סברו שתפקידם של יושבי ארץ הקודש הוא להתגדל בתורה. בעיסוק במלאכה המפרנסת את בעליה ראו החטאה של תפקידם. על פי סברה זו, יושבי ארץ ישראל הם שליחיו של העם היהודי השומרים על הקשר בין העם לארץ. שליחים אלה צריכים להיות עילית רוחנית על מנת שיהיו ראויים לתפקידם. בתור שליחי העם הם מתפרנסים בדין מתרומות יושבי הגולה: לא צדקה בלבד יש כאן, אלא אמונה שבני הארץ גרים בה ושומרים על קדושתה עבור העם כולו, ובתמורה בני הגולה מפרנסים אותם.

לתמורות שהתחוללו בחברה היהודית בעת החדשה הייתה השפעה גם על החלוקה. בקהילות יהודיות בחו"ל, בקרב הקבוצות שהתרחקו מהיהדות המסורתית, נחלשה גם הזיקה לארץ ישראל ועמה הנכונות לתרום למענה. נוסף לכך, תנועת ההשכלה לא ראתה ערך בלימוד התורה לשמה, ועל כן חבריה לא יכלו להסכים לרעיון של תמיכה כספית בלומדי תורה שאינם מתפרנסים בעצמם. גם בקרב רבני מערב אירופה נשמעו קולות התובעים את תיקונו של היישוב הישן ואת הפיכתו לכזה המתפרנס בכוחות עצמו.

עוד טענו מתנגדי החלוקה כי ההסתמכות על תמיכה חיצונית יוצרת חיי בטלה. בשל כך סברו כי שיטת החלוקה גורמת נזק ליישוב היהודי וכי יש לחתור למצב שהוא יעמוד ברשות עצמו. בעיתונות היהודית, שהתפתחה מאמצע המאה ה-19, נכתבו מאמרים שתקפו את היישוב בארץ על היותו נתמך. גם בקרב בני היישוב הישן החלו להישמע קולות שהתנגדו לצידוק האידיאולוגי של שיטת החלוקה.

אי-הנחת מרעיון החלוקה גרמה להיווצרותן של יוזמות שונות לפרודוקטיביזציה (יצרנות) של היישוב הישן. הרצון היה להפוך את היישוב לכזה המייצר עבור עצמו את הנדרש לקיומו בדרך של מלאכה וחקלאות. נדבנים יהודים ממערב אירופה לא הסתפקו בתרומות כספיות. הם ניסו להקים בתי מלאכה שמהם יוכלו בני היישוב להתפרנס (למשל, מפעל אריגה שהקים מרדכי סלומון בירושלים ב-1854). מאחר שסברו כי העדר השכלה מונע מבני היישוב לפרנס את עצמם, התאמצו גם לייסד בתי ספר שבהם יילמדו מקצועות חול, שעליהם למדנו לעיל.

מנהיגי העדה האשכנזית, בתגובה, ביקרו את חוסר הנכונות לתרום כסף מזומן כפי שהיה לאורך כל הדורות, כפי שאפשר לראות בכתבה מהעיתון 'הלבנון':

שגיאה קשורה בלב אחינו שבחו"ל, אשר לכל אסון ופגע חומרי אך תרופה אחת ישנה להם והשכלה שמה [כי היא מביאה לפרודוקטיביזציה]. אם יראו איש מת ברעב אומרים לו: צא ולמד. ואם יראו אדם גווע בקרה, שואלים אותו: מדוע לא למדת שפת עם הארץ?

[י' ריבלין, עיתון הלבנון תרל"ט, גליון 2]

עם היווצרות היישוב החדש, הפכה המחלוקת על אודות החלוקה לאחת מנקודות המחלוקת בין שני היישובים: היישוב החדש ביקר את היישוב הישן על היותו נתמך. הוא טען כי היישוב צריך להתבסס על יצרנות ועבודת כפיים. כנגדם טענו אנשי היישוב הישן (ואחר כך גם פועלי העלייה השנייה) כי גם המושבות מבוססות על תמיכה של הברון רוטשילד.

מכתב מאת ראש כולל אוסטריה-גליציה-בוקובינה בירושלים

החלוקה מהי כי ילינו עליה? מי הנה עניי אה"ק [ארץ הקודש] כוללנינו? [...] אנשי תורה, יראי אלוקים אשר הקדישו את ימי חייהם לעבודת ה' בהר קדשו [...] רובם ישישים ואנשי שיבה, ובהם גם אלמנות זקנות ויתומים עזובים, וגם בני ציון הצעירים לימים, רובם ככלם תופשי תורה ויראי ה', ובאין להם כל מקור חיים בעבודה ומסחר כבחו"ל, יפלו גם הם בנופלים על חלוקת הצדקה, זה גורל עניי אה"ק אוכלי לחם החלוקה, לחם דמעה [...]

לולא איזו תמיכה [...] אנו גווענו ברעב, אבדנו בענייני חלילה [...] ומי ייתן והיה זה לבב עשירי עמינו ויבואו ויקנו להם אחוזות, והמציאו מלאכה גם לרבים מאחיהם האביונים [...]

ומי לא יודה על האמת כי מצב אחינו האיכרים אשר במושבות הנדיב, אשר בכל עמלם זה ארבע עשרה שנה עוד לא השיגו אורחות חיים ועודם מקבלים כסף תמיכה, לא טוב הוא ממצב עניי אה"ק מקבלי החלוקה, ורק כי המירו לשון החלוקה בלשון תמיכה למען הכבוד! [...] אין הבדל בין עזר המושבות ובין החלוקה, כי אם העזר הפרטי הזה יינתן רק לאנשים אחדים עובדי האדמה במושבות [...] והחלוקה תינתן לאלפי נפשות ישראל, תלמידי חכמים העובדים את ה' בהר קדשו.

[דברי שלום ואמת, עיתון החבצלת, 9.7.1897]

1. לפי הכותב, מדוע יש צורך בחלוקה בארץ ישראל?
2. למה מייחל הכותב כדרך לשיפור המצב?
3. הדברים נכתבו כתגובה לטענות שעלו בקהילות, שיש להפנות את התרומות לאיכרי המושבות במקום לכוללים. כיצד עונה על כך הכותב?
4. לדעת הכותב, מהו ההבדל בין כספים הנשלחים למושבות לאלה הנשלחים לכוללים? לדעתכם, כיצד היו עונים בני המושבות על טענות הכותב?

בעוד ביישוב החדש הביא הגידול הדמוגרפי להתפתחות היישוב וליצירת מקורות פרנסה נוספים, ביישוב הישן, שנשמך במידה רבה על כספי החלוקה, הביא להחמרת העוני והמצוקה. משפרצה מלחמת העולם הראשונה וכספי החלוקה פסקו מלהגיע, התמוטטה המערכת הכלכלית הזו. היישוב הישן מצא עצמו נטול מקורות קיום, ושיעור התמותה בתוכו היה גבוה מאוד. כתוצאה מחולשתו של היישוב הישן, נמסרה השליטה בשנות המלחמה ליישוב החדש, למרות נחיתותו המספרית. מאחר שזה לא נשמך על חלוקה, והיה יכול לייצר מזון לעצמו, המצוקה והתמותה בו היו נמוכות בהרבה. מאז המשיך היישוב החדש להיות הכוח החזק בקרב יהודי הארץ, ויש חוקרים הטוענים שהמלחמה היא שהכריעה את התחרות הסמויה בין היישוב הישן ליישוב החדש.

איכרי העלייה הראשונה מול תנועת הפועלים

צעירי העלייה השנייה ציפו בבואם לארץ להתקבל בזרועות פתוחות על ידי איכרי המושבות. הם הגיעו ארצה חדורי תחושת שליחות, מתוך מגמה להקדיש את כוחותיהם לבניין חברה חדשה בארץ.

אך איכרי המושבות לא ששו להעסיק אותם במשקיהם. ארבע סוגיות עקרוניות הנוגעות לאופיו של היישוב העברי הכבידו על היחסים בין איכרי העלייה הראשונה לבין הפועלים.

הסוגיה הראשונה נגעה לשאלת העבודה העברית. איכרי העלייה הראשונה היו רגילים להעסיק פועלים ערביים. הפועלים הערביים היו מיומנים יותר בעבודות החקלאיות, הסתפקו בשכר נמוך ואף היו נכונים להתגייס בהמוניהם לעבודה בעונות "הבוערות", הדורשות עובדים רבים, מבלי לדרוש את העסקתם הקבועה. הפועלים היהודיים, לעומתם, טענו שעל האיכרים לתמוך בעבודה העברית ולהימנע מהעסקת ערבים. היו להם כמה נימוקים לכך, הן מן הצד הערכי והן מצד התועלת ליישוב:

(1) עבודה עברית תפתח את הכלכלה במושבות ותביא לשגשוגן, וכך יישאר הכסף בתוך המושבות. הפועלים הערביים ישכרו בתים במושבה, יקנו בה את צרכיהם וכך גם המושבה תרוויח. לעומת זאת, פועל ערבי לוקח את כספו לכפרו, ואינו מפרנס בו אנשים מן המושבה.

(2) יהודים שמרוויחים מעבודתם של אחרים הם יהודים גלויים. בארץ ישראל כל סוגי המלאכות צריכות להיעשות רק בידי יהודים, ורק כך ייפטר העם היהודי מתדמיתו כנצלן וחסר תועלת.

(3) העבודה העברית היא חלק מהותי מן הרעיון הציוני, והיא תנאי לחידוש חיי היהודים בארץ ישראל. אם לא תהיה מחויבות לעבודה עברית - יהודים רבים לא יוכלו להתקיים בארץ ויעזבו אותה.

(4) אמנם הפועלים העבריים חסרי ניסיון חקלאי, אך אם תינתן להם עבודה הם יצברו ניסיון במהירות.

(5) הזכות המוסרית על הארץ שייכת רק למי שעובד אותה בעצמו. אם הציונות תתבסס על עבודת אדמה ערבית - היא לא תזכה לממש את שאיפותיה.

(6) על האיכרים לגלות אחווה וסולידריות ולדאוג לפרנסת אחיהם, ולא רק לתועלתם הכלכלית.

פסיקתו של הרב עוזיאל בנושא עבודה עברית

[...] לעניות דעתי, בעבודה עברית יש מצוה נוספת שאינה רק מדין צדקה אלא משום חובה לאומית אחוואית [הגורמת לאחוה], והוא מאמרם ז"ל: "מגין כשתהא מוכר לא תהא מוכר אלא לעמיתך? תלמוד לומר וכי תמכור ממכר לעמיתך" (ספרא על ויקרא כה, יד). מכלל הדברים אנו למדים שמצות [ה]קדמת עבודה עברית אינה רק מצוה של צדקה מעולה, אלא היא גם אזהרה של חובה שבית דין דנין עליה ומחייבים את המוכר היצרן בעל הבית והפועל להקדים את אחיהם.

שיעור שכר העבודה העברית אינה נערכת בהשוואה לעבודה לא יהודית, אלא היא נערכת לפי דרגת רמת החיים של מקום העבודה [...]. מצות עבודה עברית אינה נשלמת רק בהעסקת הפועל העברי בעבודה בשכר, אלא מצוה זו מחייבת את כל בעל הבית לשלם לפועליו בשעור זה שיוכל הפועל לפרנס את עצמו במדת רמת החיים שבמקום עבודתו [...]. ועוד נראה לומר דמצות עבודה עברית, אעפ"י שהיא מצוה דרבנן [...] היא נדונה כדין מצות לא תעשה שנאמר בה: "בכל מאדך".

מהאמור אנו למדים שמצוה על בעל הבית והפועל, היצרן והלוקח, לסחור בתוצרת ישראל ולעבוד אצל ישראל ועל ידי פועל ישראל בתשלומי שכר הוגן קבועים וקצובים עפ"י בית דין מוסמך או עפ"י מנהג המדינה.

[שו"ת משפטי עוזיאל, כרך ד, חושן משפט, סימן מד]

1. מה הם שני המקורות שמהם לומדים שיש להעסיק דווקא פועלים יהודים?
2. הרב עוזיאל מחמיר מאוד במצווה זו. מהי דעתו בעניין השכר לפועל היהודי?
3. לדעתך, מה הם הערכים העומדים מאחורי פסיקה זו?

הסוגיה השנייה נגעה לשאלת היחס לדת ולמסורת. רוב האיכרים רצו לשמור על פרהסיה דתית במושבותיהם. חלקם אמנם לא היו שומרי מצוות, אך התנגדו לחילול הדת באופן בוטה וציבורי. לעומת זאת, רוב הפועלים ראו ערך בעזיבת הדת. מבחינתם היה בכך סמל ליציאה מן הגלות וליצירת "יהודי חדש". משום כך, הדרישה לשמור על פרהסיה דתית לא הייתה מקובלת עליהם.

נביא מעשה שממחיש את המחלוקת:

בסיון תרע"א 1911 התקיים כנס פועלי יהודה בשבועות ובשבת הסמוכה אליו. הכנס היה במושב הפועלים עין גנים הסמוך לפתח תקווה. הייתה זו הפעם הראשונה בתולדות היישוב שבה התקיים אירוע רשמי ומאורגן בשבת. האיכרים בתגובה ארגנו כנס מחאה נגד חילול השבת באחד מבתי הכנסת ביפו. בכנס נכחו איכרים ממושבות רבות, נציגים מן היישוב הישן והרב קוק, רבה של יפו והמושבות. בכנס מחו כולם נגד התנהגותם של הפועלים ביחסם לדת וטענו כי התנהגות זו ממיטה אסון על היישוב, שכן אם ייודע בעולם מצב הדת בארץ, יחדלו יהודים לעלות אליה, וכל החלום הציוני ועבודתם לבניית הארץ עשרות שנים ירדו לטמיון. הם אף מחו כנגד העובדה שקבוצות הפועלים באו למקום שבו היו רבים לפנייהם, ובכל זאת לא מכבדות את כללי המקום ומנסות לשנות את פני היישוב שהם עמלו על בניינו. הפועלים לא התרגשו מדברי המחאה נגדם. הם טענו שהאיכרים צבועים, מאחר שהם בעצמם אינם שומרי שבת, ושההתנגדות לפועלים נובעת מעינים הצרה עליהם, ולא מסיבה דתית.

פרשת עין גנים, סיון תרע"א (1911)

מקור א': תושב פתח תקווה

אלה השוברים חלונות בית נכתנו [מקום היקר לנו] עוד מעיזים לקרוא עצמם בשם לאומיים, אבל מיהו לאומי אם לא זה האוהב את עמו והמתאמץ כפי יכולתו לתת לעמו את כוחות החיים הנחוצים לו לעמוד במלחמת הקיום. כוחות חיים כאלה נתנה לנו תורתנו מעולם, ובהם עודנו קיימים כיום הזה [...] אנשים כאלה אינם איפוא לאומיים כלל והינם משתמשים בזה השם [...] בתור מסכה למטרותיהם הפרטיות.

[עיתון המוריה, 21.7.1911, "אספת המחאה ביפו", עמ' 2]

מקור ב': תושב שני בפתח תקווה

הן אנחנו היודעים בכמה עמל ובכמה קרבנות מתים עלה להם לבני פתח תקווה לבנות מושבתם והמה קיימו בהם בהפועלים מצות הכנסת אורחים במלא מובן המלה, והפועלים במעשיהם הרעים הפכו הקערה על פיה [...] הכזאת יעשו אנשים הוגי דעות ובעלי נימוס?

[המוריה, 18.7.1911, "אספת המחאה ביפו", עמ' 1-2]

מקור ג': תושב שלישי בפתח תקווה

גם אלה האכרים שרוחם זרה להיהדות אינם רוצים לקחת פועלים עברים באמרם, אחרי אשר כבר השליכו את יהדותם אחרי גום איזה יתרון יש להם להעבירים על הערבים?

[עיתון החרות, 15.6.1911, "מכתבים מפתח תקווה", עמ' 2-3]

מקור ד': הרב קוק

למלחמה אנו קרבים היום, למלחמת מצווה. בכאב לב אנו נגשים אליה, אבל סוף כל סוף הנני מכריז בגלוי שנדע אשר למלחמת אחים אנו נגשים [...] מפני שלא כנואשים אנו נלחמים, כי אם כגיבורים בטוחים במטרתם, על כן צריכה מלחמתנו להיות תמיד מלאה זהירות [...] מבחינים אנו בין מלחמה למלחמה. מלחמת דעות שהיא בעיקרה רק תאורית, ממלחמה גדולה, מוגשמת מעשית [...] הננו קוראים למחות נגד השגיאה נוראה של הפועל הצעיר, החושב את עצמו למשפחה בפני עצמה כאילו דבר אין לו עם כלל האומה. אם רוח הזמן השיא אתכם לחשוב שהנכם קרובים יותר להמון הכללי של הפועלים בני עמים אחרים מקרבתכם אל כלל ישראל, הנכם טועים בהכרת נשמתכם [...] לא אחים! העולה על רוחכם היה לא תהיה! לא תצאו מן הכלל, אחים הנכם ואחים תהיו לנו, ואם שגיתם - תשובו. שובו שובו אחים, אין אנו מתביישים לקרוא אתכם לתשובה [...] שובו והאחזו בקרב קהל עדת ה'.

[המוריה, 18.7.1911, "אספת המחאה ביפו", עמ' 1-2]

מקור ה': יוסף אהרנוביץ', איש תנועת הפועלים

בפתח תקווה עובדים המוטורים [המנועים] כל יום השבת! חורשים בשבת! זומרים את העצים בשבת! מאות ערבים עובדים את עבודתם בשבת! [...] ולא זה בלבד אלא בכמה בתי איכרים מחללים את השבת. עד שהולך לכלות את הקוצים מכרמי אחרים ילך אפוא ויכלם מכרמו שלו! [...] צבועים הם אותם האיכרים האומרים שאי אפשר להם להחזיק פועלים עברים משום שהם צריכים לעבוד גם בשבת [...] וצבועים הם אותם האיכרים האומרים שצריך להרחיק את הפועל העיברי משום שהוא מחלל שבת ומעביר את בניהם על דתם [...] לכולם יש רק דבר אחד קדוש: הכיס! יתנו להם עבדים שלא יתחשבו לא עם זמן העבודה ולא עם המחיר [...] ואז תראו אם ידקדקו אתכם במצוות.

[עיתון הפועל הצעיר, 27.6.1911, "נשקי המלחמה של פתח תקווה", עמ' 4]

1. הציגו את הטענה העולה מכל אחד מן המקורות. ציינו לאיזה מחנה השתייך הכותב ואם יש דבר מפתיע בעמדת אחד הכותבים. הסבירו תשובתכם.
2. במקורות שקראתם, היכן באים לידי ביטוי נושאי הוויכוח בין המחנות? נמקו תשובתכם.
3. הוויכוח היה טעון רגשות רבים: כעס, אכזבה ואפילו שנאה. צטטו שני ביטויים מן המקורות המוכיחים זאת.

סוגיה שלישית נגעה לאידיאולוגיה המהפכנית-סוציאליסטית של פועלי העלייה השנייה. הפועלים דרשו לשפר את תנאי העסקתם מתוך תפיסה סוציאליסטית. הם התירו לעצמם למתוח ביקורת ואף ללגלג על אורח החיים במושבות. בעיני הפועלים הייתה המציאות של איכר, המרוויח על ידי העסקת פועלים, פגומה. הם האמינו שעבודה פרודוקטיבית-יצרנית הנעשית באופן עצמאי, היא העבודה היחידה שאין בה קלון. האיכרים מצדם לא הסכימו לתפיסה החברתית הזו, וחששו מהשפעתם של הרעיונות הסוציאליסטים על נוער המושבה. מאחר שהפועלים היו צעירים כריזמטיים והתנהלו בקבוצות ולא כבודדים, היה לחשש זה על מה להסתמך.

סוגיה רביעית נגעה להיבט הלאומי. חלק מהאיכרים חששו כי הפגנת לאומיות מפורשת תסכן את היישוב. הן השלטון העות'מאני והן הציבור הערבי עלולים בשל כך לפגוע במפעל ההתיישבות. לטענתם, יש לשבת בארץ בלי להצהיר הצהרות. מן הצד השני, הפועלים ביקרו את האיכרים וטענו כי אינם עמלים למימוש הרעיון הלאומי: השפות הנשמעות ברחובות מושבותיהן הן יידיש וצרפתית (רק הדור הצעיר דיבר עברית). ואולי מאפיינת במיוחד הייתה העובדה שנציגי האיכרים בקונגרס הציוני תמכו בהצעת אוגנדה.*

* ראו מסורת ומהפכות עמ' 276.

סעיף 6ג. מעמד הנשים ביישוב

בראשית העת החדשה היה מעמדה המשפטי של האישה באירופה נחות יחסית לזה של הגבר, ובארצות האסלאם היה מעמדה נחות אף יותר. נחיתות זו באה לידי ביטוי בשלילת זכויות פוליטיות ובזכות הירושה שלה, שהייתה מופחתת. היחס החברתי לנשים היה כאל יצור רגשני ולא תבונה, והן לא זכו לחינוך ברמה גבוהה, גם במקומות שגברים זכו לכך.** מצב דומה היה ביישוב היהודי בארץ ישראל. בסעיף זה נלמד על השינויים שעברה החברה בארץ בתחום זה.

** ראו מסורת ומהפכות עמ' 29-30, 65-66.

מעמד האישה במושבות

כבר בהתיישבות העירונית, שקדמה להתיישבות החקלאית, נשים היו פעילות ביוזמות חסד, לדוגמה הקמת בית החולים ליולדות 'עזרת נשים' בירושלים בידי חיה ציפה פינס. כמו כן, נשים השתתפו ביצירה הספרותית של בני העלייה הראשונה. סופרות בולטות בתקופה היו חמדה בן יהודה (אשתו השנייה של אליעזר בן יהודה) ונחמה פוחצ'בסקי. גם במושבות התרחשו שינויים רבים במעמדן.

במושבות היה היחס לחינוך הבנות שונה מזה המקובל ביישוב הישן. משנסדו בהן בתי הספר העבריים, הונהג בהם חינוך לבנות, לעתים חינוך מעורב ולעתים בכיתות נפרדות.

אמנם בעבודה החקלאית נשים כמעט שלא השתתפו, אבל בתפקידים אחרים בהחלט כן. שילובן של הנשים בהוראה היה בעיניהן גולת הכותרת של שילובן במפעל התיישב. נשים היו

מורות, גנות ואף מנהלות. חשיבות רבה במיוחד נודעה לנשים שעסקו בחינוך לגיל הרך. גן הילדים העברי הראשון הוקם בראשון לציון ב-1898, וכשקמו גנים נוספים אחריו את כולם ניהלו נשים. שילובן של הנשים בהוראה יצר פתח להתקבלותן כחברות שוות זכויות בחברה. בהסתדרות המורים, שנוסדה ב-1903 (תרס"ג), בשלהי העלייה הראשונה, התקבלו המורות כחברות שוות זכויות בלי שניהלו כל מאבק. במושבות שבחסות הברון נהגו לשלוח את הבוגרות המצטיינות של בתי הספר ללימודים גבוהים בצרפת. ומששבו ארצה, עבדו כמורות במושבות.

בתחום הפוליטי נשים לא פעלו כלל בתקופת העלייה הראשונה והשנייה. מקומן נעדר מוועדי המושבות והמוסדות הכלל ארציים. אך גם בתחום זה השתנה מעמדן בראשית תקופת המנדט בד בבד עם קבלתן זכות בחירה למוסדות כנסת ישראל. ב-1919 הצטרפה אישה לראשונה לוועד של המושבה ראשון לציון.

אם כן, ניתן לראות שינוי במעמד הנשים במושבות, בהיותן משכילות, עובדות וחברות שוות באיגוד מקצועי, דברים שלא נראו כלל ביישוב הישן. נראה כי הנשים קיבלו מקום שוויוני יותר ברמה המעשית. עם זאת עדיין לא הוכרה זכותן לבחור ולהיבחר לגופים ציבוריים. דוגמה לכך היא "הכנסייה [ההתכנסות] הארצישראלית בזכרון-יעקב", שהתקיימה בשנת 1903 (תרס"ג) במטרה לאגד את תושבי הארץ היהודים לגוף לאומי אחד. הוחלט להקים לשם כך את הסתדרות יהודי ארץ ישראל. נציגי היישוב הישן ביקשו למנוע את זכותן של נשים לבחור ולהיבחר, ומשתתפי הכינוס נענו לבקשתם ומנעו מנשים נטילת חלק בגוף זה.

מעמד הפועלות

בקרב חלוצי העלייה השנייה היה המצב שונה. אלה לא חשו מחויבות למסורת היהודית ולהבדלים שהיא מגדירה בין המינים. אצל חלקם השוויון היה אחד הערכים המרכזיים בהשקפת עולמם.

פועלות העלייה השנייה דרשו בשם עיקרון השוויון שותפות הן בזכויות והן בחובות של ציבור הפועלים. הן שאפו לעבוד באותן עבודות שבהן עבדו הגברים ולקבל את אותו שכר.

אך המציאות הייתה שונה: יכולתן הפיזית הייתה פחותה מזו של הפועלים, והספק העבודה שלהן היה נמוך יותר, ולכן האיכרים שילמו להן פחות. האיכרים גם חששו מהפועלות שערערו על סדר החיים ההגון והנכון, שכן הן עלו לארץ בלי משפחתם, חיו עם חבריהם בקומונות השונות בלא השגחת מבוגרים. לכן, בניגוד לציפיית הנשים, האיכרים העסיקו אותן רק במלאכות המשק הקלות יותר, דבר שאמנם הקל על הפועלות, אך נתפס בעיניהן כעלבון.

גם חבריהם הפועלים הטילו עליהן את התפקידים הנשיים המסורתיים: בקבוצות ובקומונות קיבלו הפועלות את תפקידי הבישול והכביסה. עם הקמתן של משפחות, הפועלות מצאו את עצמן עוברות לתפקיד הטיפול בילדים, ומתרחקות מהעבודה החקלאית שעליה חלמו.

מזכרונות עליזה שידלובסקי

ששת השבועות הראשונים להיותי בארץ עבדתי בדגניה. באיזה רטט עקבתי אחרי יציאתם של החברים לעבודה ושובם הביתה. בהערצה הקשבתי בנקבם בשם כלי עבודה ומיני דגן שונים. ויחד עם זאת ליוותה אותי הרגשה סתומה של דכדוך נפש, של אי-שביעות רצון. ההתלהבות שמילאה אותי בנסעי לארץ לא ניתן לה מוצא. הנפש נמשכה לבוא במגע עם הקרקע, לעבוד את האדמה. וזה לא ניתן לי, ואף לא לאחרות.

[בתוך: רחל כצנלסון-שור (ערכה), עם פעמי הדור, א, תל-אביב 1964, עמ' 6-7]

? על פי הכותבת, מדוע רצו הפועלות לעבוד דווקא בחקלאות?

פתרון מה לבעיית הפועלות נמצא ביסוד חוות הכשרה לפועלות, חוות העלמות בכינרת, שנוסדה בשנת 1911. חנה מייזל, מייסדת החווה, האמינה כי הפועלות לא יכולות להתחרות בפועלים על העבודות הדורשות כוח פיזי רב, ולכן עליהן להתמקצע בתחומים חקלאיים שבהם יוכלו להצליח. מטרה נוספת של מייזל הייתה ללמד צעירות את מלאכות משק הבית, כמו בישול, ניקיון ותפירה. החווה הכשירה פועלות לעבודה בגינת ירק, משק חלב ולול, עבודות חקלאיות המותאמות גם לנשים. הבנות אכן הצליחו במלאכתן, ולדברי מייזל, החווה עשתה שינוי ביחס לנשים בעלייה השנייה: לא עוד משרתות העוסקות בבישול וניקיון בלבד, אלא בנות המובילות בתחומים מסוימים בחקלאות, ומסוגלות להשתלב בעבודת המשק. מייזל הצליחה להחדיר בפועלות את ההכרה שאין עליהן חובה לנסות ולהשתוות לפועלים הגברים, אלא הן צריכות להתפתח בתחומי המשק המתאימים להן. אך במלחמת העולם הראשונה העות'מאנים החרימו את המבנה, החווה נסגרה ולא הוקמה עוד.

עובדות החווה בגינת הירק

תלמידות חוות העלמות בכינרת בשנת 1911. האמצעית בשורה המרכזית היא חנה מייזל.

עם היווסדה של הקבוצה השיתופית הראשונה, דגניה, עלה רעיון הטיפול המשותף בילדים. כך נוצר בית הילדים, שהיה בהמשך לאחד ממאפייניו המרכזיים של הקיבוץ. מסגרת זו אפשרה לנשים לעבוד בעבודות החקלאיות, במקום במשק הבית וגידול הילדים.

הנשים לא רצו לעבוד רק בעבודה החקלאית, שהייתה מדגלי העלייה השנייה. דגל נוסף היה השמירה העברית. 'השומר' היה אחד הארגונים הראשונים שחרתו על דגלם שוויון לנשים, וקיבלו נשים כחברות ואף כבעלות תפקידים בכירים. אך עם השנים, כאשר הפכו השומרות לרעיות ואימהות, לא ניתן להן עוד להמשיך ולהיות שומרות. העידה על כך מניה שוחט, מראשי הארגון:

נשות 'השומר'

בראשית ימי 'השומר' שררו יחסים של שותפות בין החברים לחברות, והחברות נתקבלו לשורות 'השומר' ברשות עצמן. אך כאשר רבו הזוגות [...] חל שינוי ביחס לחברה. אשת 'השומר' סבלה קיפוח מצד 'השומר' שכן לא לקחה חלק ברוב הדיונים וההחלטות שקבעו את חיי החברים. כל כינוס שנתי של 'השומר' היה מאורע חשוב, מעין חג לחברים; אולם הנשים לא הוזמנו לאספות, ורק התלוו אל בעליהן, מלאות צער ועלבון.

[מצוטט אצל רחל ינאית בן צבי, מניה שוחט, תשל"ו, עמ' 104]

מניה שוחט (1879-1961, תרנ"ט-תשכ"א) - נולדה ברוסיה למשפחת וילבושביץ. בגיל 20 עצרה אותה המשטרה הרוסית, כיוון שהייתה חברה במפלגת הפועלים היהודית, 'הבונד'. בהיותה בכלא החליטה להקים מפלגת פועלים יהודית חוקית, שתתחייב לנאמנות לשלטון. היא עמדה בראש המפלגה וזכתה לתמיכה רבה, עד שמנתה המפלגה ב-1902 עשרות אלפי חברים. השלטון נבהל מהצלחתה הכבירה של המפלגה, והורה לפרק אותה.

ב-1904 עלתה לארץ, הכירה את ישראל שוחט ונישאה לו. ב-1907 הקימו בני הזוג ארגון שמירה יהודי ראשון ששמו 'בר גיורא'. שנה לאחר מכן ייסדו התארגנות שיתופית של פועלים יהודים בחוות סג'רה - 'הקולקטיב'. ב-1909 הם החליטו להקים במקום בר גיורא ארגון שמירה גדול יותר, 'השומר', ועמדו בראשו.

עם פירוק ארגון 'השומר' בשנת 1920, מניה וישראל שוחט התפנו למשימתם הבאה, ויזמו את הקמת 'גדוד העבודה', ארגון פועלים שיתופי שעסק בעבודות חקלאיות וסלילת כבישים. הם התגוררו בקיבוץ שהקימו 'יצאי 'השומר': כפר גלעדי.

נוסף לארגונים שהקימה, עסקה מניה בגיוס כספים בארצות הברית עבור הציונות, בהבאת מעפילים ברגל דרך גבול הצפון, ובהקמת 'ועד הנגב', שנועד להגביר את העשייה הציונית באזור זה.

ציפורה זייד, חמושה ורכובה, חברת ארגון השומר.

ניתן לראות בסיפורן של נשות 'השומר' את סיפור המאבק לשוויון נשים בתקופה. כאמור, העלייה השנייה שאפה לשוויון בין המינים, אך בפועל ברוב המקרים לא הצליחה לממש שאיפה זו. הנשים בקומונות ובקבוצות פעמים רבות היו כובסות, תופרות ומבשלות, ולא פועלות חקלאיות כפי שחלמו. השומרות הפכו לנשות שומרים, הנספחות לארגון ולא חברות בו בעצמן, בגלל הצורך בהן בביתן. ניסיונות לפתרון היו חוות לימוד לפועלות, וכן ייסוד בתי הילדים בקבוצות.

לסיכום הסעיף:

ראינו לאורך הסעיף כי בתקופה הנידונה התעוררה סוגיית אופיו העתידי של היישוב היהודי המתגבש בארץ. סוגיה זו הקיפה תחומים רבים:

- (1) בתחום החינוך היה זה וויכוח בנוגע לשאלה האם ללמד מלאכה ומקצועות חול, והאם לכלול חינוך לאומי לתכנית הלימודים או להתמקד בלימוד התורה.
- (2) בתחום הלשון היה זה וויכוח בנוגע לשאלה האם להשתמש בשפות היהודיות המקובלות בגולה (יידיש ולדינו), או בעברית.
- (3) בתחום הצביון הדתי היה זה וויכוח בנוגע לדרך הנאותה להתייחס למי שאינו שומר מצוות ועל הצורך להקל במצוות שמייטה כדי לשמור על קיומה של ההתיישבות.
- (4) בתחום העבודה היה זה וויכוח בנוגע לעצם חשיבות העבודה, במיוחד זו היצרנית, והצורך בה, וכן לוויכוח על ההזדקקות לעובדים יהודיים.
- (5) בתחום העדתי ראינו כי העדה התימנית סבלה קיפוח רב מצד הקבוצות האחרות, מה שהעלה את השאלה אם ניתן לייסד חברה יהודית רבגונית, שתעניק יחס שווה לחבריה בלא הבדלי מוצא ותרבות.
- (6) בתחום מעמד האישה ראינו את המאבק בין אלו ששאפו לשמר את מעמדן ותפקידיהן המסורתיים של הנשים לבין אלו שחוללו שינויים בהשכלת בנות והשתלבות נשים בעבודה, ואת אלו מבני העלייה השנייה שניסו לחולל, בהצלחה מועטה, שינויים גם בתחומים נוספים, כמו עבודה ושמירה. אם ננסה למצוא חוט מקשר בין כל הנושאים הללו ולהבין מהו העיקרון העומד מאחורי כולם, נראה כי הדיון הוא בשאלת היחס לעצם החידוש. מנהיגי היישוב הישן, כמשמעות שמו, שאפו לשמר בארץ את מה שהיה בה בעבר, מבחינת החינוך, הלשון, שמירת הדת, אופן קיום המצוות, מעמד נשים ועוד. העלייה הראשונה חוללה חידוש גדול, וגילתה פחות התנגדות לחידושים, אם כי נשאה הרבה מאפיינים הדומים ליישוב הישן, ולכן עמדתה בוויכוחים נטתה פעם לשימור ופעם

תאריך הפרק

1800 1810 1820 1830 1840 1850

- 1808** (תקס"ח) - תחילת עליית תלמידי הגר"א
- 1830-1834** (תקצ"ח-תקצ"ט) - גל עלייה מאלג'יריה.
- 1839** (תקצ"ט) - פתיחת הקונסוליה הזרה הראשונה (הבריטית) בירושלים.
- 1840** (ת"ר) - עלילת דמשק.
- 1841** (תרמ"א) - מינוי רב העדה הספרדית של ירושלים לחכם באשי של ארץ ישראל.
- 1848** (תרמ"ח) - אביב העמים בירופה ופרסום המניפסט הקומוניסטי.
- 1853-1856** (תר"ג-תרט"ז) - מלחמת קרים.
- 1856** (תרט"ז) - הקמת בית ספר למל - בית הספר המודרני הראשון בארץ.
- 1860** (תר"כ) - הקמת משכנות שאננים - רכישת אדמות מוצא והקמת חברת כ"ח כפאריס.
- 1862** (תר"כ"ב) - מצעד יהודי אתיופיה לארץ ישראל, השלמת בניית בית הכנסת 'החורבה' ופרסום הספרים 'דרישת ציון' של הרב קלישר ו'רומי וירושלים' של משה הס.
- 1864** (תר"כ"ד) - הקמת בית הספר אווילינה דה רוטשילד.
- 1870** (תר"ל) - הקמת בית הספר 'החקלאי' מקוה ישראל.
- 1878** (תרל"ח) - הקמת גיא אוני ופתח תקווה, וקונגרס ברלין.
- 1881** (תרמ"א) - פרוץ פרעות 'סופות כנגב' ראשית עליית יהודי תימן.
- 1882** (תרמ"ב) - ראשית העלייה הראשונה והקמת המושבות החדשות.
- 1883** (תרמ"ג) - הברון רוטשילד פורש חסותו על המושבות.
- 1887** (תרמ"ז) - פולמוס גדרה.
- 1888** (תרמ"ט) - פולמוס השמיטה.
- 1890** (תר"ן) - הקמת ועד הלשון העברית.
- 1897** (תרנ"ז) - הקמת ההסתדרות הציונית.
- 1900** (תר"ן) - מעבר המושבות לחסות יק"א.
- 1903** (תרס"ג) - פרעות קישינב.
- 1904** (תרס"ד) - ראשית העלייה השנייה ופטירת הרצל.
- 1906** (תרס"ח) - מהפכת הטורקים הצעירים.
- 1909** (תרס"ט) - הקמת תל אביב.
- 1910** (תר"ע) - ייסוד הקבוצה הראשונה - דגניה.
- 1911** (תרע"א) - מאורע עין גנים, ייסוד חוות העלמות בכינרת.
- 1912** (תרע"ב) - התיישבות קבוצת התימנים בכנרת.
- 1914** (תרע"ד) - פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

לסיכום הפרק

לחידוש. ואילו פועלי העלייה השנייה שאפו ליצור חברה חדשה, השוללת את החיים היהודיים בגלות ומנוגדת להם. לשם כך שאפו לשינוי כמעט בכל תחום: הם רצו שיטה כלכלית שונה, שפה שונה, יחס שונה אל הדת, חלוקת תפקידים שונה בין גברים לנשים ועוד. יוצאת דופן בכך היא השאלה העדתית של היחס לעולי תימן. שבה לא הייתה הפרדה בין הקבוצות, כי כולם הפגינו יחס זהה של זרות וניכור, וניתן לראות בכך מבחן משותף לכל היישוב, של קבלת קבוצה השונה במראה ובתרבותה.

התקופה שבין שלהי המאה ה-19 לתום מלחמת העולם הראשונה השפיעה מבחינות רבות על היישוב היהודי גם שנים רבות לאחר מכן. העדה הספרדית התגוונה עם עלייתם של אלפי עולים מתימן ומצפון אפריקה, ואלו ערערו על ההנהגה הוותיקה של העדה הספרדית, הנהגה שגם העדה האשכנזית ערערה עליה ככל שחלקה בכלל האוכלוסייה היהודית גדל.

בצד ניסיונות שונים לשמר את המסורת ביישוב היהודי, התחדשו בה דברים רבים בהשפעת המודרנה והעלייה רבת ההיקף - יחסית ל'יישוב הישן' - ממזרח אירופה. ההתיישבות היהודית חרגה מארבע ערי הקודש, וכללה לראשונה מזה דורות רבים גם התיישבות חקלאית משמעותית באזורים שונים של ארץ ישראל. היישוב היהודי חתר לפרודוקטיביות, ללימודי חול, לערכים לאומיים - כולל תחיית השפה העברית כשפת דיבור - ולשיפור מעמדן של הנשים. כל אלו עוררו מאבקים בשורה של סוגיות, בדרך כלל בין ה'יישוב הישן' ל'יישוב החדש', אך לעתים גם בתוך ה'יישוב החדש'.

בסופו של דבר, ידם של המחדשים הייתה על העליונה, וה'יישוב החדש' הגיע לאחר מלחמת העולם הראשונה לעמדת הנהגה של היישוב היהודי בארץ ישראל, עיצב את דמותו והוביל אותו כעבור כשלושים שנה להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, כפי שנלמד בחטיבה השלישית.

1860 1870 1880 1890 1900 1910

- 1860** (תר"כ) - הקמת משכנות שאננים - רכישת אדמות מוצא והקמת חברת כ"ח כפאריס.
- 1862** (תר"כ"ב) - מצעד יהודי אתיופיה לארץ ישראל, השלמת בניית בית הכנסת 'החורבה' ופרסום הספרים 'דרישת ציון' של הרב קלישר ו'רומי וירושלים' של משה הס.
- 1864** (תר"כ"ד) - הקמת בית הספר אווילינה דה רוטשילד.
- 1870** (תר"ל) - הקמת בית הספר 'החקלאי' מקוה ישראל.
- 1878** (תרל"ח) - הקמת גיא אוני ופתח תקווה, וקונגרס ברלין.
- 1881** (תרמ"א) - פרוץ פרעות 'סופות כנגב' ראשית עליית יהודי תימן.
- 1882** (תרמ"ב) - ראשית העלייה הראשונה והקמת המושבות החדשות.
- 1883** (תרמ"ג) - הברון רוטשילד פורש חסותו על המושבות.
- 1887** (תרמ"ז) - פולמוס גדרה.
- 1888** (תרמ"ט) - פולמוס השמיטה.
- 1890** (תר"ן) - הקמת ועד הלשון העברית.
- 1897** (תרנ"ז) - הקמת ההסתדרות הציונית.
- 1900** (תר"ן) - מעבר המושבות לחסות יק"א.
- 1903** (תרס"ג) - פרעות קישינב.
- 1904** (תרס"ד) - ראשית העלייה השנייה ופטירת הרצל.
- 1906** (תרס"ח) - מהפכת הטורקים הצעירים.
- 1909** (תרס"ט) - הקמת תל אביב.
- 1910** (תר"ע) - ייסוד הקבוצה הראשונה - דגניה.
- 1911** (תרע"א) - מאורע עין גנים, ייסוד חוות העלמות בכינרת.
- 1912** (תרע"ב) - התיישבות קבוצת התימנים בכנרת.
- 1914** (תרע"ד) - פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

שאלות לסיכום הפרק:

1. בחרו נושא אחד שלמדתם בפרק זה, המתאר את אחד הוויכוחים על אופי היישוב. אילו עמדות בוויכוח מבטאות דבקות במסורת ואילו מבטאות רצון לחידוש?
2. בחרו נושא אחד שלמדתם בפרק זה והסבירו: כיצד הוא מושפע מאידיאולוגיות והשקפות עולם שצמחו באירופה במאה ה-19, שעליהן למדתם בספר הראשון (מסורת ומהפכות)?
3. קיראו את סיכום הפרק וענו על השאלות:

א. מה תרם פרק זה להבנתכם את התמורות שחלו ביישוב היהודי בארץ ישראל בשנים

1850–1914?

ב. באילו נושאים החידוש היה מהותי ועקרוני ובאילו השינוי אינו מהותי?

ג. אילו מהסוגיות שנידונו בפרק זה עדיין מעסיקות את החברה היהודית בארץ ישראל

בתקופתנו? הציגו בקצרה שתי עמדות בנושאי ימינו באחת הסוגיות האלו.

4. בחרו את אחד הפולמוסים מן הפרק, ודמיינו שההכרעה בו הייתה שונה מזו שהייתה במציאות. כתבו כתבה עיתונאית המסקרת את פני החברה הישראלית כיום על פי ההכרעה שקבעתם.